This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 5603.1.5

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

FREDERICK ATHEARN LANE

OF NEW YORK

(Class of 1849)

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PAMIĘTNIKI

STANISŁAWA AUGUSTA

PONIATOWSKIEGO

KRÓLA POLSKIEGO

i jego korespondencye z cesarzową

KATARZYNĄ II.

POZNAŃ.
W księgarni J. K. Żupańskiego. Czcionkami A. Poplińskiego.
1862.

Digitized by Google

MÉMOIRES

de STANISLAS AUGUSTE

PONIATOWSKI

ROI DE POLOGNE

et sa correspondance avec l'impératrice

CATHERINE II.

POSEN.
Libraire-editeur J. C. Żupański. Imprimerie de A. Popliński.
1862.

Digitized by Google

Slav 5603.1.5

JUN 12 1900
LIBRARY

Lane fund

Digitized by Google

PAMIĘTNIKI

KRÓLA

STANISŁAWA PONIATOWSKIEGO.

MEMOIRES

DU ROI

STANISLAS PONIATOWSKI.

Digitized by Google

WSTĘP.

W pamiętnikach Jana Sagatyńskiego, pazia króla Stanisława Poniatowskiego, wydanych w Poznaniu roku 1845, czytamy na str 85téj, że król St. Poniatowski napisał pamiętnik życia swego, tj. autobiografią. Daléj na str. 89téj stoi, że cesarz Paweł uwiadomiony o nagłéj słabości króla, przybiegł osobiście do niego i już go nie odstępował, dopóki nie skonał; poczem kazawszy wynieść martwe zwłoki do drugiego pokoju, gabinet królewski, gdzie król pisywał, zapieczętował i dwu grenadyerów u drzwi postawił, z rozkazem aby się nikt nie ważył wnijść do gabinetu. Nazajutrz po śmierci króla przybył znów Paweł i oderwawszy pieczęcie, rozkazał w swéj obecności wszystkie papiery zebrać, popieczętować i do siebie odnieść. Im więcéj namnożyło się pamiętników do panowania króla Stanisława, od najważniejszych przez Kitowicza zacząwszy, z tem większą ciekawością wyglądano owych pamiętników samego króla, mających nam wyjaśnić mnóstwo ważnych i ciekawych, a dotąd nieznanych i tajemnicą okrytych szczegółów, a nadewszystko osobistość samego króla, który był środkowym punktem nadzwyczajnych wydarzeń. Otrzymawszy ułamki z owéj autobiografii Stanisławowskiéj, pospieszamy udzielić je Publiczności, zwracając jéj u-

Digitized by Google

INRODUCTION.

Nous lisons dans les mémoires de Jean Sagatyński, page du roi Stanislas Poniatowski, publiés à Poznań en 1845, page 85, que le roi St. Poniatowski a écrit les mémoires de sa vie, c'est à dire son auto-biographie. Nous lisons plus loin, page 89, que l'empereur Paul informé de l'indisposition subite du roi accourut en personne auprès de lui et ne le quitta pas jusqu'à ce qu'il eut expiré; qu'ayant ensuite fait transporter le corps du défunt dans une autre chambre, il ferma à sceaux le cabinet de travail du roi et plaça àla porte deux grenadiers auxquels il donna l'ordre de n'y laisser entrer personne. Le lendemain Paul revint, enleva les sceaux et fit rassembler en sa présence tous les papiers du roi qu'il cacheta et fit porter chez lui. Plus on publia de mémoires touchant le règne de St. Pon., en commençant par ceux de Kitowicz qui sont les plus importants, plus on attendit avec curiosité les mémoires du roi lui même qui devaient nous fournir quantité de détails curieux, importants, inconnus jusqu'a présent et entourés de mystère, et qui devaient surtout nous éclaircir ce qui regarde la personne d'un roi qui fut le point central d'évènements extraordinaires. Ayant reçu quelques fragments de cette auto-biographie de St. nous nous' empressons

Digitized by Google

wagę na to, że równie text francuzkiego języka, w którym jest napisana, jako też i rzecz sama, będąca wiernem odbiciem sposobu myślenia owéj epoki, są najpewniejszą rękojmią autentyczności pisma, jak najwierniéj charakteryzującego i samego dotąd jeszcze nam niezupełnie znanego króla. Całe te pamiętniki, z których cesarz Mikołaj pozwolił korzystać Fryderykowi Smitt, jak tenże powiada w swéj historyi Suwarcwa, znajdują się w tajnem archivum petersburskiem. Lecz część ich, zawierająca opis kwietniowego powstania Warszawy z roku 1794, dostała nam się do rąk w oryginale, pisana własną ręką króla, zkądinąd nam znaną. Reszta zaś manuskryptu nas doszła, jest, jak się zdaje, współczesnym oryginałowi odpisem, bo skreślonym ręką zeszłego wieku na papierze w fabryce królewskiéj zrobionym, ukazującym wodnemi znakami na jednym półarkuszu wielkie S w koronie, na drugim ukoronowany herb Ciołka z podpisem Schweidnitza. Tą samą ręką, tym samym atramentem i na tym samym papierze, co ta część pamiętnika, jest napisany adres na kopercie listowéj: „à Monsieur le chambellan Wolski à Białystok“ i data „4 Julii 1796,“ a łożno liczba „*9.*“ Ten list był zapieczętowany owalną pieczęcią wielkości dwuzłotówki, wyciśniętą na czerwonym laku, ukazującą herb Ciołka (Poniatowskich), otoczony polskim orłem i pogonią, w około których wstęga z napisem: „Pro fide et grege“ (za wiarę i lud, hasło króla Poniatowskiego); nad tarczą herbową królewska korona, pod nią floresy z gałązek dębowych i innych. Na głównéj stronie listowéj koperty jest brunatnym atramentem (przez urzędnika pocztowego) napisana wielka liczba „*2,*“

Digitized by Google

de les communiquer au public, en lui faisant remarquer que son texte français, aussi bien que la chose elle même, étant un écho fidèle de la façon de penser de cette époque, sont la plus sûre garantie de l'authenticité d'un écrit qui en outre, caractérise fidèlement un roi qui ne nous est pas encore bien connu. Ces mémoires entiers, dont l'empereur Nicolas permit à Frédéric Smitt de profiter, comme ce dernier le dit dans son histoire de Souvarow, se trouvent dans les archives secrètes de Petersbourg. Mais la partie de ces mémoires qui renferme la narration de l'insurrection d'Avril à Varsovie en 1794, nous est parvenue en original, écrite de la propre main du roi dont nous connaissons l'écriture d'autre source. Quant au reste du manuscrit, il parait être une copie contemporaine de l'original, car il est écrit d'un caractère du siècle dernier sur du papier provenant de la fabrique royale et sur lequel nous distinguons au moyen de signes d'eau sur un feuillet une S. majuscule, entourée d'une couronne, et sur l'autre l'arme du bouvillon (Ciołek), surmonté d'une couronne et signé Schweidnitz. L'adresse de l'enveloppe de cet écrit: „à Monsieur le chambellan Wolski à Białystok," et la date „4 Julii 1796," ainsi que le chiffre „9" sont écrits par la même main avec la même encre et sur du papier pareil à celui qui contient cette partie des mémoires. Cette lettre était munie d'un sceau ovale, de la grandeur d'une pièce de deux florins, empreint sur cire rouge et représentant les armes des Poniatowscy, le bouvillon (Ciołek), entourées de l'aigle de Pologne et du Cavalier (Pogoń), qui sont ceints d'un ruban portant les mots: „Pro fide et grege" (pour la foi et le peu-

Digitized by Google

a po odwrotnéj odbite ołowiem rossyjskiemi literami „Grodno.“

Z tego wszystkiego, cośmy powyżéj przytoczyli, zdaje się niewątpliwie wynikać, iż lubo król, jak Sagatyński powiada, w ogóle nikomu swych pamiętników nie kommunikował, wyjątkowo jednakże ustępy z nich tak w oryginale, jak i w odpisach niektórym osobom udzielał i że one tym sposobem nas doszły; a w szczególności zdaje się, iż król w czasie swego pobytu w Grodnie kazał sporządzić kopią początku swych pamiętników i przesłać ją pocztą pod dniem 4go Lipca roku 1796 szambelanowi Wolskiemu, który na arkuszu tego samego papieru, na którym kopia pamiętników jest pisana, własną zapewnie ręką, gdyż odmienną od ręki textu, następujący położył napis: *Interesująca bardzo korespondencya Katarzyny II. z ministrem Kayserling i królem polskim Stanisławem Augustem a pierwéj Poniatowskim, stolnikiem Wgo Księstwa Litewskiego.*

Digitized by Google

ple, devise du roi Poniatowski); au dessus du bouclier de l'armoirie on voit la couronne royale; au dessous de laquelle se trouvent des enjolivures de feuilles de chêne et autres. Sur le côté principal de cette enveloppe il y a un grand chiffre „2“ écrit en encre brune (par l'employé de la poste) et sur le coté opposé on lit „Grodno“ en lettres russes empreintes avec du plomb.

Tout ce que nous venons de citer nous porte à croire que, quoique le roi ne communiquât en général ses mémoires à personne, ainsi que le dit Sagatyński, il fit cependant exception en faveur de certaines personnes, auxquelles il accorda plusieurs fragments, tant originaux que copiés; c'est ainsi qu'ils nous sont parvenus et il nous paraît que, pendant son séjour à Grodno, le roi fit prendre une copie du commencement de ses mémoires, et qu'il l'envoya par la poste, le 4 Juillet 1796, au chambellan Wolski, qui écrivit en polonais sur une feuille de papier semblable à celle qui contient la copie des mémoires, et probablement de sa propre main, car l'écriture diffère de celle du texte, le titre suivant: Correspondance très intéressante entre Catherine II, le ministre Kayserling et le roi de Pologne Stanislas Auguste, primitivement Poniatowski, écuyer tranchant du Grand Duché de Lithuanie.

Digitized by Google

LEW ALEXANDRYCZ. PIERWSZE SPOTKANIE. PORTRET CESARZOWEJ.

... Przez Williamsa dopiero dowiedział się Bestużew, wówczas wielki kanclerz Rossyi, o téj ważnéj tajemnicy, która przez 6 przeszło miesięcy uszła jego uwagi, pomimo wszystkich szpiegów i wrodzonéj przenikliwości i pomimo, iż nadzwyczajnie chodziło mu o to, żeby zbadać uczucia księżnéj (późniéj cesarzowéj Katarzyny), którą sam ubóstwiał prawie; chciał nawet zapewnić sobie nad nią władzę przez zaplątanie ją w miłosną intrygę i w tym celu zwrócił oczy na hrabiego Lehndroff (zmarłego w kilka lat późniéj), który prezentowany był na dworze tego samego dnia, co ja i którego dworacy tego samego wieczora zaczęli bardzo wychwalać przed księżną, chcąc się dowiedzieć, jakie na niéj zrobił wrażenie. Słysząc te pochwały, rzekła księżna, że jeżeliby chodziło o wybór pomiędzy nami dwoma, to ja daleko jéj się lepiéj podobałem. Słowa te, wymówione może wówczas bez żadnego zamiaru, zanotował sobie w pamięci Lew Alexandrycz Naryszkin, wówczas dworzanin pokojowy, dziś wielki koniuszy, który wkrótce zaznajomił się ze mną i starał się nawet ściślejszą ze mną zawiązać przyjaźń. Gdyśmy już byli dość poufale ze sobą, powtórzył mi słowa w. księżnéj i ciągle nakłaniał mnie, abym się starał zbliżyć do niéj, dając zapewnienie, iż nie zostanę źle przyjęty. Długo ani słuchać go nie chciałem; gdyśmy wpadli na ten przedmiot, urywałem rozmowę; tak byłem prze-

Digitized by Google

LEON ALEXANDRYCZ. PREMIERE ENTREVUE. PORTRAIT DE L'IMPERATRICE.

Ce fut Williams qui fut chargé d'apprendre à Bestucheff, alors Grand Chancelier de la Russie, ce secret qui lui avait echappé pendant plus de six mois, malgré sa vigilance et ses espions et même malgré le désir extrême et particulier qu'il avait de diriger les affections d'une princesse qu'il idolatrait au point qu'il en etait presque amoureux lui même. Il avait espéré vainement de lui donner des amants de sa main; il avait entre autres jeté les yeux pour cela sur un comte Lehndroff (il est mort quelques années après) qui fut presenté à la Cour le même jour que moi, et que des Courtisans curieux vantèrent exprès à la Princesse le même soir. Elle répondit que de deux le Polonais lui revenait d'avantage. Ce seul mot, (dit sans intention alors de sa part) fut remarqué par Léon Alexandrycz Narischkin, alors gentilhomme de sa chambre, aujourdhui Grand-Ecuyer, qui bientôt fit connaissance avec moi, chercha à devenir mon intime, me rapporta ce mot et ne cessa de me dire tout cequi pouvait servir à me faire concevoir des espérances. Longtemps j'évitais de l'écouter seulement, tant j'avais l'esprit prévenu sur les artifices et les espionages des cours en général, et nommément sur les dangers effrayans de celle où je me trouvais. J'avais été bercé des recits du règne terrible d'Anna Iwanówna, dont le nom seul faisait encore frissoner les Russes. Je savais que j'avais eu un Soltykoff pour pré-

Digitized by Google

jęty wstrętem do wszelkich intryg dworskich, a szczególniéj mając jeszcze głęboko w pamięci opowiadania pełne okropności o panowaniu Anny Iwanówny, na któréj samo wspomnienie drzy cała Rossya. Wiedziałem, że miałem już poprzednika w łaskach księżnéj, Sołtykowa, którego cesarzowa Elżbieta wysłała do Hamburga, dawszy mu tam jakieś zajęcie; lecz tego nie wiedziałem, że i księżna miała do niego urazę. Sądziłem, że zajęta jest tylko całkiem polityką. że sprzyja dworowi pruskiemu; a ja wychowany byłem w największéj nienawiści do wszystkiego, co niemieckie. Myślałem, iż jest zagorzałą zwolenniczką Woltera; jednem słowem, sądziłem ją być tak różną od tego, czem istotnie była; że nietylko przez ostrożność, lecz i z powodu, że nie czułem do niéj żadnego pociągu: przez trzy blizko miesiące unikałem starannie wszelkiéj o niéj wzmianki w rozmowach z Naryszkinem, którego podejrzywałem o chęć wplątania mnie w niebezpieczną intrygę.

Naryszkin postępował sobie jak wytrawny dworak, odgadujący myśl swego pana i działający w jego imieniu na pozór samowolnie; lecz spodziewając się, iż prędzéj czy późniéj zuchwalstwo to odbierze zasłużoną nagrodę. Tyle mi rozmaitych rzeczy nagadał o księżnie, iż wreszcie ośmieliłem się spróbować szczęścia przy następującéj sposobności. Rozmawiałem z Naryszkinem o pewnéj damie, którą widywałem na dworze i charakteryzowałem ją w ogólności; w kilka chwil po téj rozmowie w. księżna przechodząc około mnie, powtórzyła z uśmiechem własne me słowa, dodając: „Nie wiedziałam, że WPan tak trafnie umiesz odgadywać usposobienia osób i ich charaktery. Wkrótce po tem drobnem zdarzeniu

Digitized by Google

décesseur, lequel Elisabeth regnante alors avait éloigné sous pretexte d'une mission à Hambourg, mais j'ignorais qu'il avait donné des sujets de mécontentement à la Princesse. Je croyais d'ailleurs celleçi principalement occupée d'ambition. Je la croyais si Prussienne (tandis que j'avais été élevé dans l'aversion la plus grande pour tout ce qui l'était). Je lui croyais tant de dédain pour tout ce qui n'était pas Voltaire. Je la supposais en un mot si différente de ce qu'elle était, que non seulement par prudence, mais par défaut de désir je fus environ trois mois soigneux de fuir tout ce qui dans les discours de Narischkin ne me paraissait être que des pièges.

Sa conduite était celle d'un courtisan qui devine des dispositions qu'on ne lui a pas confiées, qui espère se faire un jour un mérite de son audace, en précipitant la Princesse qu'il sert, pour ainsi dire, malgré elle. Il m'en dit tant et tant qu'enfin je fus tenté de hasarder quelques pas, surtout lorsque sur un mot, que j'avais dit a Narischkin au sujet d'une Dame, que je voyais à la Cour, je vis la Grande Duchesse un moment après en passant devant moi m'adresser la parole pour me répéter en riant presque les mêmes mots que j'ai dit, et en ajoutant: Vous êtes peintre à ce que je vois.... Bientôt ensuite je risquai un

Digitized by Google

ośmieliłem się przesłać jéj list, na który odpowiedź przyniósł mi nazajutrz Naryszkin. Zapomniałem wtedy o Syberyi i o świecie całym. — W kilka dni późniéj zaprowadził mnie do niéj Naryszkin bez poprzedniego z nią porozumienia się, tak że dowiedziała się o mem przybyciu wtedy dopiero, kiedy już byłem w przedpokoju, przez który w. książę przechodził do swoich pokoi; a że to było późno w wieczór i każdéj chwili można go się było spodziewać, nie pozostawało jéj nic więcéj, jak wpuścić mnie do swojego pokoju dla ochronienia nas obojga od największego niebezpieczeństwa. Miała wówczas 25 lat; była niedawno po pierwszym połogu, w którymto czasie każda piękna kobieta najkorzystniéj się wydaje. Włosy miała czarne jak heban, płeć śnieżnéj białości, która jeszcze lepiéj odbijała przy świeżych zawsze rumieńcach, niebieskie duże oczy, pełne wyrazu, rzęsy czarne i bardzo długie, nos grecki, usta wyzywające do pocałunku, ręce i nogi maleńkie, figurę wysoką, więcéj tęgą, niż szczupłą, chód nadzwyczaj lekki, a pomimo to pełen majestatycznéj powagi, dźwięk głosu miły, śmiech pełen szczeréj wesołości, humor zawsze swobodny i równy; lubiła podzielać wesołe, dziecinne prawie zabawy i z równem zajęciem siadała do najpoważniejszéj i najtrudniejszéj pracy. Niewola, w jakiéj żyła od czasu swego zamążpójścia, brak stósownego towarzystwa, wzbudziły w niéj wielką chęć do czytania książek, nad któremi trawiła znaczną część czasu. Posiadała rozległe wiadomości i wrodzoną przenikliwość, za pomocą któréj umiała odgadnąć słabą stronę każdego, kto się do niéj zbliżył. Starając się o przychylność narodu, torowała sobie drogę do tronu, którego tak była ze wszech miar godną.

Digitized by Google

billet dont Narischkin me rapporta la réponse le lendemain. Alors j'oubliai qu'il y avait une Sibérie. Peu de jours après il me conduisit chez elle, même sans l'en prévenir, que lorsque j'étais déjà à la porte de sa garderobe, dans un temps de la soirée et dans un endroit où il était à craindre que le Grand Duc ne passât un quart d'heure après; de sorte qu'il ne lui restait d'autre parti à prendre pour me cacher, que de me faire entrer chez elle, sans quoi elle risquait de m'exposer, et elle même au plus grand danger.

Elle avait 25 ans, elle ne faisait presque que relever de ses premières couches; elle était à ce moment de beauté, qui en est ordinairement le comble pour toute femme à qui il est accordé d'en avoir. Avec des cheveux noirs, elle avait une blancheur éblouissante, les couleurs, des sourcils noirs et très longs, le nez grec, une bouche qui semblait appeler le baiser, les mains et les bras parfaits, une taille svelte, plutôt grande que petite, la démarche extrèmement leste, et cependant de la plus grande noblesse, le son de sa voix agréable et le rire aussi gai que l'humeur qui la faisait passer avec une facilité égale des jeux les plus folâtres, les plus enfantins, à une table de chiffrees dont le travail physique ne l' épouvantait pas plus que le texte, tel importante ou même périlleuse qu' en fut la matière. La gêne ou elle vécut depuis son mariage, la privation de toute compagnie analogue à son esprit, l'avait porté à la lecture. Elle savait beaucoup, elle était caressante, sachant saisir l'endroit faible d'un chacun. Elle se frayait dès lors par l'amour du public le chemin à ce thrône qu'elle a depuis rempli avec tant de gloire.

Digitized by Google

Taką była kobieta, która zupełnie inny dała kierunek całemu memu życiu i do któréj przywiązałem się z całym zapałem szczeréj i długo pokonywanéj miłości.

. . . . . Nie mogę sobie odmówić przyjemności opisania tutaj ubioru, w jakim ją wtedy ujrzałem. Ubrana była w suknią z białego atłasu, zdobną w koronki i wstążki koloru różowego. Zdawała się niepojmować, jakim sposobem znajdować się mogę w jéj gabinecie, i ja sam często się dziwiłem, przechodząc w czasie dworskich uroczystości około tylu straży i służby wszelkiego rodzaju, jak się to stać mogło, iż tyle razy już zdołałem się dostać, jakby okryty jaką zasłoną, do miejsc, na które w przytomności drugich oczu nawet zwrócić nie śmiałem.

Powiedziałem już poprzednio, że Williams wyjawił Bestużewowi tajemnicę uczuć, jakie powzięła w. księżna ku mnie. Byliśmy w wielkiem niebezpieczeństwie; trzeba było zapobiedz koniecznie, żeby wielki kanclerz nie przywołał napowrót do Petersburga Sołtykowa, rezydującego w owym czasie w Hamburgu, a któremu wielka księżna wolała wszelkie żądane porobić ustępstwa, niż ujrzeć go napowrót w Rossyi. Daléj trzeba było jeszcze zniewolić Bestużewa, ażeby użył przeważnego wpływu, jaki posiadał w gabinecie saskim, do wyrobienia mi jakiéj missyi politycznéj, z którąbym mógł przybyć powtórnie na dwór petersburgski.

Digitized by Google

Telle fut la maîtresse qui devint l'arbitre de ma destinée ; mon existence entière lui fut dévouée beaucoup plus sincèrement, que ne le disent d'ordinaire tous ceux qui se trouvent en pareil cas. Et par une singularité remarquable, j'eus à lui offrir quoique à l'âge de 22 ans ce que personne n'avait....

D'abord une éducation sévére m'avait éloigné de tout commerce crapuleux; ensuite l'ambition de percer et de me soutenir dans tout ce qu'on appelle (surtout à Paris) la bonne compagnie m'avait presérvé dans mes voyages, et un concours de singulières petites circonstances dans les liaisons, que j'avais ebauchées dans les pays étrangers et dans le mien et en Russie même. avaient semblé me réserver exprès tout entier à celle qui depuis a disposé de mon sort.

Je ne puis me refuser au plaisir de marquer ici jusqu' à l'habillement où je la trouvais ce jour là. C'était une petite robe de satin blanc; une parure légère de dentelles mêlées de rubans roses en était le seul ornement. Elle ne concevait pour ainsi dire point comment il fut possible que je fusse réellement dans son cabinet, et il est vrai, que je me suis souvent demandé depuis à moi même, quand aux jours de cour je passai au milieu de tant de gardes et de surveillants de tout genre, comment il se pouvait que j'eusse pénétré déjà tant de fois comme enveloppé d'un nuage, dans les lieux, que je n'osai pas seulement envisager en public.

J'ai dit que Williams fut celui qui fit part à Bestucheff de l'intérêt que prenait à moi la Grande Duchesse; c'était une nécessité! il fallait arrêter les ressorts que le chancelier faisait jouer

Digitized by Google

Cztery wiersze napisane ręką wielkiéj księżnéj i wręczone przez Williamsa Bestużewowi, wywarły na tego ostatniego pożądany skutek, gdyż przyobiecał zastósować się do naszych życzeń.

PORTRET KROLA.

Cesarzowa Elżbieta w tak dziecinnéj prawie zależności trzymała swego siostrzeńca, że tenże musiał ją prosić o osobne pozwolenie, ażeby wolno było Hornowi i mnie przybyć do *Oranienbaum*. Z jednéj strony cieszyłem się niewymownie, iż będę tam mógł te dwa dni przepędzić; z drugiéj za to musiałem być tem ostrożniejszy, będąc bardziéj wystawiony na śledcze oko szpiegów, których cesarzowa utrzymywała na naszym dworze.

Nigdy nie miałem większéj łatwości zbliżenia się do w. księżnéj i zabawienia się jéj rozmową; zaczęliśmy pomiędzy innemi rozmawiać o pamiętnikach pisanych przez *Grande Mademoiselle* i o portretach, umieszczonych przez nią na końcu tych pamiętników; a gdy w. księżna wynurzyła chęć posiadania mojego portretu, postanowiłem napisać go. Umieszczam go tutaj tak, jak go napisałem wówczas w r. 1756, nic nie odmieniając. W r. 1760 odczytałem go powtórnie i do-

Digitized by Google

pour faire rappeller ce Soltykoff qui alors residait à Hambourg et auquel la Grande Duchesse aimait mieux désormais continuer des secours pour l'emploi qu'il y exerçait, que de le revoir en Russie. Jl fallait de plus engager Bestucheff à user de l'influence impérieuse qu'il exerçait dans le Cabinet de Saxe pour faire en sorte que je pusse revenir à la Cour de Petersbourg avec un caractère public.

Quatre lignes de la main de la Grande Duchesse qui furent présentées à Bestucheff par Willams produisirent de la part de Bestucheff la promesse désirée.

PORTRAIT DU ROI.

La dépendance presqu' enfantine dans laquelle l'Jmpératrice Elisabeth tenait son neveu rendait nécessaire une permission expresse qu'il fallut qu'il sollicitât, pour que Horn et moi puissions aller à Oranienbaum. Plus je me trouvais heureux d'y passer ces deux jours, et plus je fus apparemment exposé à la vigilance des espions que l'Jmpératrice entretenait dans la jeune Cour.

Je n'avais jamais eu autant de facilité d'approcher la Grande Duchesse et de jouir en société des charmes de sa conversation; celleci tomba entre autres sur les mémoires de le Grande Mademoiselle et sur les portraits faits par elle qui se trouvent à la suite de ses mémoires. Cela m'a donné lieu à faire le mien que la Grande Duchesse voulut avoir. Je le place ici, tel que je l'ai fait alors, en 1756. Je le relus en 1760.

Digitized by Google

dałem kilka wierszy, umieszczonych na końcu pod tą datą. W dalszym ciągu tych pamiętników wyznam otwarcie czytelnikowi, jakie zmiany zaszły w skutek czasu i okoliczności w mem usposobieniu; gdyż sądzę, że chociaż niedokładnie, to tyle przecież znam samego siebie, że zdołam te zmiany ocenić.

„Tyle się naczytałem rozmaitych portretów, że wreszcie i mnie wzięła ochota napisania swego własnego. Byłbym zupełnie zadowolniony z mojéj postaci, gdybym mógł być choć o jeden cal wyższy; gdybym miał nogę kształtniejszą, nos mniejszy, biodra niższe, wzrok bystrzejszy i trochę większe zęby. Nie mówię, żebym się wówczas sądził być bardzo pięknym; lecz nie pragnąłbym niczego więcéj, gdyż sądzę, że mam twarz pełną wyrazu i szlachetności, ruchy pełne wdzięku, ułożenie poważne i odznaczające mnie pomiędzy innemi osobami. Często przecież z powodu mego krótkiego wzroku, wydaję się być ponury i zakłopotany; lecz prędko odzyskuję zwykłą swobodę i wtedy często staję się zbyt zaufany w swoje siły moralne. Odebrałem jak najstaranniejsze wychowanie, które nie mało się przyczyniło do rozwinięcia wszystkich moich dobrych przymiotów i talentów. Potrafię bez wysilenia utrzymywać każdą rozmowę, lecz nie zawsze i nie na długo zdołam nią kierować, chyba że me uczucia grają w niéj jaką rolę, lub szczególne upodobanie, jakiem mnie natura obdarzyła do wszystkiego, co ma jaki związek ze sztukami pięknemi.

Spostrzegam prędko każdą śmieszność i fałsz wszelkiego rodzaju, jako też wady ludzi i często zbyt skwapliwie daję im to uczuć. Mam nieprzezwyciężony wstręt do złego towarzystwa. Zna-

Digitized by Google

J'y ajoutai alors le peu de lignes qui portent cette date. Je dirai avec sincerité au lecteur dans la suite de ces memoires les changements que les années et les circonstances ont apportés à ce portrait, du moins pour autant qu'il est donné à l'homme de se connaître soi même. „A force de lire des portraits, l'envie m'a prise de faire le mien. Je serais content de ma figure, si j'étais d'un pouce plus grand, si j'avais la jambe mieux faite, le nez moins aquilin, moins des hanches, la vue meilleure et que mes dents parussent davantage Ce n'est pas qu' avec toutes ces corrections je me crusse fort beau, mais je ne désirerais pas de l'être davantage, car je me crois la physionomie noble et très significative et un air de qualité dans le geste, dans tout mon maintien assez distingué pour me faire remarquer partout. Ma vue basse me donne pourtant souvent un air un peu embarassé et sombre; mais cela ne dure pas, et dès que ce moment est passé, j'ai le défaut ensuite d'avoir souvent la contenance trop fière. L'éducation excellente que j'ai eue m'a beaucoup aidé à pallier les défauts de ma figure et de mon esprit et à tirer parti de l'une et de l'autre audelà de leur vraie valeur. J'ai assez d'esprit pour n'être jamais au dessous d'aucune conversation, mais pas assez fécond pour en faire les frais principaux souvent ou longtemps, à moins que le sentiment n'y aît beaucoup de part, ou le goût que la nature m'a donné très vif pour tout ce-qui a rapport aux arts.

J'aperçois vite le ridicule et le faux en tout genre et les travers des gens, et souvent j'ai été trop prompt à le leur faire sentir. Je hais la mauvaise compagnie par antipathie. Un grand fond de paresse ne m'a pas laissé étendre mes talents

Digitized by Google

czny zaród lenistwa nie dozwolił mi należycie rozwinąć mych talentów i zużytkować nabytych wiadomości. Pracuję tylko wtedy, gdy czuję się usposobiony do pracy. Pracuję albo wiele, albo wcale nic. Co do prowadzenia interesów, przeszkadza mi w nich zbytnia otwartość, pospiech, w skutek czego często za daleko się zapędzam. Osądzę trafnie każdą sprawę, pod mój sąd oddaną, dostrzegę natychmiast wszystkich błędów w niéj popełnionych, lecz czuję, że sam równiebym postąpił, gdybym nie szedł za radą kogoś rozważniejszego i doświadczonego. Jestem nadzwyczaj wrażliwy, lecz łatwiéj poddaję się smutkowi, niż radości; i często upadłbym pod ciężkiem brzemieniem tego pierwszego, gdyby mi nie dodawało siły wewnętrzne przekonanie, czyli raczéj przeczucie, iż będę jeszcze w tem życiu bardzo szczęśliwy. Z urodzenia obdarzony wybujałą i rozognioną wyobraźnią, gotów jestem do wszelkich poświęceń dla dobra ojczyzny i pozyskania sławy, i to był główny cel mego całego życia i wszystkich czynności. Do kobiet nie czułem wielkiego popędu. Zawiązałem kilka miłosnych intryg, nie żebym tego czuł prawdziwą potrzebę jak raczéj, że nie chciałem odróżniać się od drugich. Nareszcie poznałem, co to jest miłość i kocham z taką namiętnością, że gdybym miał doznać zawodu, czułbym się najnieszczęśliwszym z ludzi i zniechęciłbym się do wszystkiego. Obowiązki przyjaźni są dla mnie święte i posuwam się czasem w tym względzie bardzo daleko. Chociażby mi się przyjaciel przeniewierzył, gotów jestem do wszelkich ofiar, byle tylko z nim nie zrywać przyjaźni; i chociaż mnie jak najbardziéj obrazi, nie zapominam nigdy doznanych od niego dobrodziejstw. Sądzę, iż jestem bardzo do-

Digitized by Google

et mes connaissances aussi loin que je l'aurais pu. Quand je travaille, c'est par une espèce d'inspiration. Je fais beaucoup, ou rien du tout. Pour ce qui s'appelle la conduite des affaires, j'y porte ordinairement trop de franchise, trop d'empressement et par là, je fais souvent des pas de clerc. Je jugerai bien d'une affaire, je trouverai d'abord lesfautes d'un projet ou de celui qui l'exécute, mais il me faut encore et un conseil et un frein pour n'en pas faire moi même. Je suis extrêmement sensible, mais plus au chagrin qu'à la joie, et le premier prendrait trop sur moi, si je ne portais au fond do mon coeur le pressentiment d'un trop grand bonheur futur. Né avec une vaste et ardente ambition, les idées de réformation, de gloire et d'utilité pour ma patrie sont devenues comme le canevas de toutes mes affaires et de toute ma vie. Je ne me croyais guère fait pour les femmes. Je n'attribuais les premiers essais que j'en ai faits qu'à quelques convenances particulières. Enfin. j'ai connu la tendresse, et j'aime avec une telle passion que je sens qu'un revers dans mes amours me rendrait l'homme le plus malheureux du monde et me donnerait un découragement total, Les devoirs de l'amitié me sont sacrés et je les pousse fort loin. Si mon ami a tort envers moi, il n'y a rien au monde que je ne fasse pour m'empêcher de rompre avec lui, et longtemps après qu'il m'a offensé, je me souviens que je lui ai des obligations. Je me crois très bon ami. Jl est vrai que je le suis intimement de peu de gens, quoique je sois infiniment reconnaissant pour toute espèce de bien que l'on me fait. Quoique fort prompt à discerner les défauts de mon prochain, je suis fort porté à les excuser par une

Digitized by Google

brym przyjacielem. Prawda, że bardzo mało mam poufalszych przyjaciół, chociaż niezmiernie wysoko cenię każdą wyświadczoną sobie przysługę. Chociaż bardzo skory do roztrząsania wad mych bliźnich, bardzo chętnie uniewinniam ich; gdyż nie raz przekonałem się, że można się mieć za bardzo cnotliwego, a rozebrawszy pilnie wszystkie swe skłonności, znajdzie się pomiędzy niemi mnóstwo takich, któreby przy nadarzonéj sposobności mogły nas unieść do największych zbrodni, gdybyśmy ich wszelkiemi siłami nie pokonywali. Chętnie udzielam tego, co posiadam; skępstwa nienawidzę, lecz nie umiem się dobrze rządzić. Powierzonéj mi tajemnicy dochowam daleko skrupulatniéj, niż swéj własnéj. Cudze cierpienie obudza we mnie współczucie. Tak lubię być kochanym i chwalonym, że gdyby nie obawa śmieszności i ciągłe stykanie się z podobnymi ludźmi, byłbym nadzwyczajnie próżnym. — Kłamstwa nienawidzę z zasady i przez wrodzony wstręt do wszystkiego, co nie jest prawdą. Nie jestem tak nazwanym świętoszkiem i nie lubię ich nawet; lecz wierzę w wszechmocność Boga i modlę się często do niego z tą błogą nadzieją, że Ten, który jest źródłem niewyczerpanéj dobroci, wysłucha modlitwy skruszonego grzesznika. Kocham także szczerze ojca i matkę, nietylko z poczucia obowiązku, lecz z wrodzonego popędu. Nie jestem mściwy; gniew mój prędko się uspakaja i chociaż w pierwszem uniesieniu powezmę zamiar pomsty, nigdy go przecież nie wykonam. Często przebaczam nie tak z wspaniałomyślności, jak raczéj ze słabości charakteru, i lękam się mocno, żeby ta wada nie była mi kiedyś przeszkodą w wykonywaniu dzieł przedsięwziętych. Lubię pogrążać się w myślach; a po-

Digitized by Google

réflexion que j'ai faite souvent: c'est que tel vertueux que l'on se croie, si l'on s'examine bien impartialement, on trouve en soi des affinités bien humiliantes avec les plus grands crimes auxquels il ne faudrait peut être qu'une forte tentation pour éclore, si l'on n'y prend garde sévèrement. J'aime à donner, je déteste la vilenie, mais aussi ne sais-je pas trop gouverner ce que j'ai. Je ne garde pas si bien mes propres secrets que ceux des autres, sur lesquels je suis fort scrupuleux. Je suis fort compatissant J'aime si fort à me voir aimé et approuvé, que me vanité serait excessive si la crainte du ridicule et l'usage du monde ne m'avaient appris à me contraindre làdessus. Au reste, je ne ments point par principe autant que par aversion naturelle pour la fausseté. Je ne suis pas ce qu'on appelle devot, et tant s'en faut; mais j'ose dire que j'aime Dieu et m'adresse très souvent à Lui, et j'ai cette idée flatteuse qu'il aime à nous faire du bien quand nous le Lui demandons. J'ai encore le bonheur d'aimer mon Père et ma Mère par inclination autant que par devoir. Tel projet de vengeance que le premier mouvement m'inspire, je ne pourrais guère l'exécuter en plein; la pitié l'emporterait, je crois. On pardonne souvent par une sorte de faiblesse autant que par grandeur, et je crains que cette même cause n'apporte un jour de l'inéxécution à beaucoup de mes desseins. Je réflechis volontiers, et j'ai assez d'imagination pour m'amuser seul et sans livre, surtout depuis que j'aime (1756). Je dois ajouter à présent que je veux longtemps les mêmes choses et que j'ai observé en m'examinant, que depuis que j'ai vécu trois ans au milieu de gens détestables et qui m'ont fait

Digitized by Google

nieważ mam żywą wyobraźnią, mogę więc obejść się w samotności nawet i bez książki, szczególniéj od czasu, jak się zakochałem (r. 1756). — Obecnie muszę jeszcze dodać, że nie lubię odstępować od raz powziętego zamiaru i że pilnie zważając na siebie, doszedłem, że od czasu, jak przeżyłem trzy lata pomiędzy zazdrosnymi ludźmi, którzy mi w każdym kroku starali się szkodzić, stałem się daleko cierpliwszym. Nie wiem, czy to pochodzi z wyczerpania się pewnéj dozy żółci, czy też, że gorzéj już mi nie będzie, jak mi było. Jeżeli będę jeszcze kiedy sam szczęśliwy, chciałbym, żeby wszyscy również mogli używać szczęścia, aby moje szczęście żalu w drugich nie wzbudzało (r. 1760).“

PRZYGODA Z SANKAMI.

Elżbieta prawie ciągle już zapadała na zdrowiu, tak, że nie można było długiego rokować jéj życia. W. księżna powiła w tym czasie córkę, która umarła w roku 1759. Widywałem ją często, już teraz bez pomocy Naryszkina. Przyjeżdżałem zwykle kariolką lub sankami w pewne miejsce, blizko zamku, zkąd pieszo szedłem temi samemi schódkami, któremi mnie Naryszkin pierwszy raz wprowadził; a straż stojąca przy nich, zawczasu widać uwiadomiona o mem przybyciu, nie robiła mi żadnych trudności, ani zapytań. Czasami też w. księżna o umówionéj godzinie, przebrana po męzku, wychodziła tą samą drogą i wsiadłszy na czekające wraz ze mną sanki, udawała się do mego mieszkania. Pewnego dnia, gdym tak na nią czekał, jakiś oficer

Digitized by Google

horriblement souffrir, je suis devenu moins haineux. Je ne sais si c'est une dose de haine qui est épuisée, ou si c'est qu'il me paraît toujours que j'ai déjà vu pis. Si jamais je suis heureux, je voudrais que tout le monde le fût alors, pour que personne n'eut regret à mon bonheur. (1760.)

ACCOUCHEMENT.

AVENTURE DU TRAINEAU.

Elisabeth avait dès lors des maladies fréquentes et qui ne permettaient pas de lui présager de longs jours. La Grande Duchesse était accouchée dans ce temps-là d'une fille qui est morte en 1759. Je la voyais souvent; Narischkin même ne m'était plus nécessaire pour cela. Je me rendais en carriole, ou en traineau, à une certaine distance du château où j'allais à pied, seul, par ce même petit escalier par lequel Narischkin m'avait introduit pour la première fois, et dont la sentinelle (apparement avertie d'avance) ne me faisait ni question, ni obstacle. Quelque fois même, la Grande Duchesse, à une heure convenue, sortait par là, habillée en homme et venait se mettre sur mon traineau, et je la conduisais chez moi. Un jour que je l'attendais ainsi, un

Digitized by Google

zaczął się kręcić około mych sanek i zadał mi nawet kilka pytań. Byłem otulony futrem po same uszy, na głowie miałem wielką czapkę, nie mógł mnie więc poznać. Udałem, że śpię, jak gdybym był jakim służącym, czekającym za panem; lecz muszę przyznać, że pomimo trzaskającego mrozu, gorąco mi się zrobiło. Wreszcie oddalił się ów ciekawy natrętnik i księżna przybyła, lecz już to taka nieszczęśliwa była noc; gdyż ledwieśmy kilka-dziesiąt kroków ujechali, sanki uderzyły tak gwałtownie o kamień, że księżna wyleciała z nich o kilka kroków. Myślałem, że już nie żyje, gdyż nieruszała się wcale; pobiegłem ją podnieść i pokazało się, że tylko się mocno potłukła. Powróciła zaraz do siebie; lecz nie wiem, jakim sposobem pokojówka zamknęła drzwi, przez które księżna dostawała się do swego mieszkania; tak, że wystawiona była na największe niebezpieczeństwo, dopóki wreszcie jakimś szczęśliwym przypadkiem nie nawinęła się inna dziewczyna i drzwi nie otworzyła.

BRANICKI. NIEFORTUNNE SPOTKANIE

6go Lipca.

Branicki, dzisiejszy jenerał, należał wówczas do świty dworzan księcia Karóla. Młodym jeszcze będąc wówczas, odznaczył się już i okrył sławą w dwóch bitwach, w których miał udział, służąc za ochotnika w wojsku austryackiem razem z księciem Karólem. Jak tylko przybył do Petersburga, zaczął okazywać wielką chęć wejścia ze mną w bliższe stósunki; postanowiłem więc wystawić go na próbę przy następującéj sposobności.

Digitized by Google

bas officier vint tourner autour de moi et me fit même quelques questions. J'avais la tête enfoncée dans un gros bonnet et le corps dans une grande fourrure. Je fis semblant de dormir comme un domestique qui attend son maître. J'avoue que malgré le froid horrible qu'il faisait, j'eus chaud; enfin le questionneur s'en alla et la Princesse vint; mais c'était la nuit des aventures; le traineau heurta si rudement contre une pierre, qu'elle fut jetée face contre terre à quelques pas du traineau; elle ne remuait pas; je la crus morte, je courus la relever; elle en fut quitte pour des contusions, mais en rentrant, sa fille de garderobe, par je ne sais quelle méprise, n'avait pas laissé la porte de la chambre ouverte. Elle courut les plus grands risques, jusqu'à ce qu'enfin un heureux hasard servit à faire ouvrir cette porte par une autre.

BRANICKI. LA GRANDE MESAVENTURE du 6 Juillet.

Un de ceux qui composaient la suite du prince Charles était *Branicki*, aujourd'hui Grand Général. Tout jeune alors il s'était deja fait connaître par deux campagnes qu'il avait faites avec distinction en volontaire à l'armée autrichienne, à la suite de ce même Prince Charles Dès le moment de son arrivée à Pétersbourg il me témoigna une si grande envie de gagner mon amitié et d'une façon si particulière et si chevaleresque,

Digitized by Google

Ponieważ kierunek, jaki wzięła sprawa kanclerza i wszystkie ówczesne okoliczności na dworze petersburskim i warszawskim, nie zdawały się wróżyć nic pomyślnego dla mnie, postanowiłem oddalić się na niejaki czas z Rossyi za urlopem, zabezpieczając sobie wszakże drogę do powrotu w każdym czasie, gdy to uznam za stósowne. Z tego powodu wycieczki moje nocne do Oranienbaum częstszemi się stały; szczególnie, gdy bawiąc razem z księciem Karólem w *Peterhof*, blizko o połowę miałem mniéj drogi do celu moich podróży. Wycieczki te tak mi się szczęśliwie udawały, tak już do nich przywykłem, że zapomniałem zupełnie o niebezpieczeństwie, na które mógłbym być narażony w razie jakiego nieszczęśliwego spotkania i poznania mojéj osoby. I tak 6go Lipca, nie uwiadomiwszy poprzednio księżnéj, jak to zwykle czyniłem, ośmieliłem się wybrać się do niéj. Najałem, tak jak zwyczajnie, mały kryty wózek powożony przez rossyjskiego zwoszczyka, nieznającego mnie wcale; sam usiadłem w głębi wózka wraz z moim służącym, który mi zawsze w tych wycieczkach towarzyszył, obydwa przebrani, tak jak zwyczajnie.

Była to nieszczęśliwa noc dla mnie (jeżeli w Rosyi można ten czas nocą nazywać), gdyż wjechawszy do lasku przytykającego do Oranienbaum, spotkaliśmy w. księcia z całą jego świtą i wszystkich dobrze podchmielonych. Zapytują się zwoszczyka, kogo to wiezie? Tenże odpowiada, że nie wie. Mój służący odzywa się, że to krawiec jedzie. Przestano na téj odpowiedzi i puszczono nas. Lecz Elżbieta Woronzow, panna honorowa w. księżnéj, a kochanka w. księcia, znajdująca się z nim razem, zaczęła tak złośliwe robić przypuszczenia o tym mniemanym krawcu,

Digitized by Google

qué j'eus la pensée d'en faire l'épreuve dans l'aventure singulière dont je vais faire le récit:

Comme la tournure qu'avait prise l'affaire du Chancelier et toutes les circonstances d'alors des cours de Pétersbourg et de Varsovie devenaient de plus en plus épineuses pour moi, je trouvai nécessaire de m' absenter pour quelque temps de Russie par congé, sauf à y retourner en temps et lieu. Cette idée même rendit mes courses nocturnes à Oranienbaum plus fréquentes, surtout depuis que mon séjour à Péterhoff à l'occasion de celui qu'y faisait le P. Charles me rapprochait des deux tiers du chemin de mon objet.

L'habitude heureuse que j'avais jusqu'alors et du travestissement et de tous les moyens relatifs à ces courses, en avait tellement fait disparaître les risque à me yeus, que le 6 Juillet, j'hasardai d'en faire une, sans me concerter même d'avance avec la Grande Duchesse comme j'avais toujours fait. Je louai, comme de coutume un petit chariot couvert qu'un *Zwoszczyk* russe conduisait sans me connaître; au dos de la voiture était assis le même coureur travesti qui m'avait tojours accompagné ci devant.

Cette nuit là (qui n'en était pas une en Russie), nous rencontrons par malheur dans le bois d'Oranienbaum le Grand Duc avec toute sa suite, tous à demi ivres. On demande au Zwoszczyk qui il mène? Il répond qu'il n'en sait rien. Mon coureur répond que c'est un tailleur. On nous laisse passer. Mais Elisabeth Woronzoff, demoiselle d'honneur de la Gde Duchesse et maitresse du Grand Duc qui était avec lui, fait en ricanant sur ce prétendu tailleur des suppositions qui mettent le Grand Duc tellement en mauvaise humeur, qu'après que j'eus passé quelques heures

Digitized by Google

że wprowadziła w. księcia w jak najgorszy humor. Przepędziłem z księżną kilka godzin zupełnie swobodnie, jak gdyby nic nie było zaszło; ale gdym wychodził z zajmowanego przez nią pawilonu ubocznego, do którego się umyślnie wyniosła pod pozorem brania kąpieli, otoczony zostałem przez trzech ludzi na koniach z dobytemi szablami w ręku, którzy schwyciwszy mnie za kołnierz, przyprowadzili tak przed w. księcia, który przypatrzywszy mi się i poznawszy, kazał moim przewodnikom iść za sobą. Szliśmy tak przez niejaki czas drogą spuszczającą się ku morzu. Myślałem, że już wybiła ostatnia moja godzina; lecz przyszedłszy na brzeg, zwróciliśmy się na prawo, ku drugiemu pawilonowi, gdzie w. książę bez żadnego wstępu zapytał mnie się w krótkich słowach, czy odwiedzałem jego żonę. Odpowiedziałem, że *nie.*

On. Powiedz wpan prawdę; jeżeli się przyznasz, wszystko się jeszcze może da ułożyć; jeżeli zaś nie zechcesz dobrowolnie wyznać swéj winy, źle możesz wyjść na tem.

Ja. Nie mogę powiedzieć, że uczyniłem to, czego nie uczyniłem. Po téj mojéj odpowiedzi wyszedł w. książę do drugiego pokoju, gdzie zdawał się naradzać ze swemi towarzyszami hulanki; po krótkiéj chwili wszedł znowu i rzekł do mnie:

On. Kiedy nie chcesz się przyznać, pozostaniesz tutaj aż do dalszego mego rozkazu. I wyszedł zostawiając mnie samego w pokoju z jenerałem Bruckdorff i wartą stojącą u drzwi. Przez dwie godziny nie przemówiliśmy do siebie ani słowa. Dopiero po 2ch godzinach takiego przykrego oczekiwania ujrzałem wchodzącego hrabiego Alexandra Suwarowa, brata owego ulubieńca.

Digitized by Google

avec la Grande Duchesse, en sortant du pavillon écarté qu'elle cocupait alors sous pretexte des baîns, je me vis, à quelques pas de là, tout d'un coup assailli par trois hommes à cheval qui avaient le sabre à la main et qui me saisirent au collet et me conduisirent ainsi jusqu'au Grand Duc qui, m'ayant reconnu, ordonna siplement à mes conducteurs de le suivre. On me mena quelque temps par un chemin qui aboutissait à la mer. Je crus voir ma fin; mais sur le bord on tourna à droite vers un autre pavillon, où le Grand Duc me demanda d'abord en termes clairs si j'avais..... sa femme. Je lui dis que *non*.

Lui. Dites moi la vérité, car si vous la dites, tout pourra s'arranger; si vous la niez, vous passerez mal votre temps.

Moi. Je ne puis pas Vous dire que j'ai fait ce que je n'ai pas fai. *Sur cela*, il alla dans la chambre voisine, où il parut faire consultation avec les gens de sa suite; il rentra peu après et me dit:

Lui. Eh bien, puisque Vous ne voulez pas parler, vous resterez ici, jusqu'ànouvel ordre, et il me laissa avec garde à la porte dans une chambre où il n'y avait que moi et son Général Bruckdorff. Nous gardâmes le plus profond silence pendant deux heures, au bout desquelles je vis entrer le Comte Alexandre Schouwalef, cousin du favori. C'était le Grand Inquisiteur, Chef de ce terrible Dicastère d'Etat, qu'on appellait en Russie la Chancelerie secrète. Comme pour augmenter la terreur que le nom seul de son emploi inspirait, la nature lui avait donné des tiraillements de nerfs qui défiguraient horriblement son visage, laid d'ailleurs, toutes les fois qu' il était sérieusement occupé.

Digitized by Google

Był on wielkim inkwizytorem, naczelnikiem téj straszliwéj rady państwa, którą nazywają w Rosyi „tajemną kancelaryą.“ Jakby dla powiększenia zgrozy, którą samo nazwisko jego urzędu wzbudzało, natura obdarzyła go szpetną twarzą, która wykrzywiała mu się konwulsyjnie, ile razy był jakiemi ważnemi myślami zajęty. Samo ukazanie się jego dało mi do poznania, że cesarzowa już wie o wszystkiem. Zwróciwszy się ku mnie, wybąknął z zakłopotaną miną kilka słów, z których domyśliłem się raczéj, niż zrozumiałem, że żąda, abym wytłómaczył się przed nim z zaszłych wypadków.

Zamiast zapuszczać się w bliższe szczegóły, rzekłem do niego: Spodziewam się, że pan sam uznasz, jak wiele zależeć powinno na tem nie tak mnie, jak raczéj waszemu dworowi, żeby ta cała sprawa jak najmniéj się rozgłosiła i żebym ja jak najprędzéj się ztąd wydostał. On (bełkocąc ciągle, gdyż nadomiar nieszczęścia zająkał się): Masz wpan słuszność, zrobię wszystko, co tylko będzie w méj mocy, żeby cię uwolnić. Wyszedł i powrócił w niespełna godzinę, oznajmując mi, że jestem wolny i że na dole czeka już powóz mający mnie odwieść do Peterhofu. Powóz, w który mnie wsadzono, był wprawdzie zamknięty; ale cóż, kiedy z samych prawie szyb się składał, tak jak latarnia. W tym to mniemanym incognito, o 6téj godzinie z rana, to jest w biały zupełnie dzień, wlokłem się powoli dwoma końmi po głębokim piasku. W pewnéj odległości od Peterhof kazałem stanąć i odesławszy powóz, postanowiłem resztę drogi odbyć pieszo, otuliwszy się płaszczem i wcisnąwszy czapkę na oczy. Wyglądałem jak jaki rozbójnik; lecz zawsze jeszcze

Digitized by Google

Son apparition me fit comprendre que l'Impératrice était instruite. Il balbutia d'un air embarrassé quelques paroles qui me firent deviner, plutôt que comprendre, qu'il me demandait explication de ce qui venait d'arriver.

Au lieu d'entrer en détail là-dessus, je lui ai dit: je crois que vous comprenez monsieur qu'il importe autant à l'honneur de votre propre cour, qu'à moi, que tout cela finisse avec le moins d'éclat que possible et que vous me tiriez d'ici au plutôt.

Lui: (toujours en balbutiant, car il étai tbègue pour surcroit d'agrément) Vous avez raison, et je vais m'en occuper. Il sortit, et en moins d'une heure il revint me dire qu'il y avait une voiture prête pour moi et que je n'avais qu'a retourner à Peterhoff. — C'était un mauvais petit carosse, mais tout en glaces, ou plutot en vitres de tous côtés, comme une lanterne. C'est dans ce prétendu incognito, à 6 heures du matin, en plein jour, que je m'acheminai lentement à deux chevaux dans un sable profond qui me fit paraître le temps de la traversée d'une longueur infinie. A quelque distance de Peterhoff je fis halte. Je renvoyai cette voiture pour faire le reste du chemin à pied dans ma capote et mon bonnet rabattu sur les oreilles. On aurait pu me prendre pour un brigand, mais toujours ma figure devait encore moins attirer l'attention de la part des curieux, que cette belle voiture.

Arrivé près du batiment du bois où je demeurais avec plusieurs des cavaliers de la suite du Prince Charles, dans des chambrettes basses au rez de chaussée, dont toutes les fenêtres étaient ouvertes, je ne voulus pas entrer par la porte, de peur de rencontrer quelqu'un, je crus faire merveille de rentrer par la fenêtre dans ma chambre, mais je me mépris de fenêtre, et en faisant

Digitized by Google

mniéj ściągałem na siebie uwagę ciekawych, niż ów fatalny pojazd, w którym mnie wyprawiono.

Przybywszy do skrzydła, w którem mieszkałem wraz z kilku dworakami z orszaku księcia Karóla, w nizkich parterowych pokoikach, od których wszystkie okna były pootwierane i nie chcąc wchodzić drzwiami, żeby się z kim nie spotkać, wpadłem na wyśmienity pomysł wejścia przez okno; lecz cóż, kiedy pomyliłem się i wskoczywszy, jak mniemałem, do swego pokoju, znalazłem się u mego sąsiada, jenerała Ronclur, który się właśnie golił. Ukazałem mu się, jak duch jaki i przez całą chwilę staliśmy nieporuszeni, wzajemnie sobie się przypatrując; dopiero poznawszy się dokładnie, wybuchnęliśmy obydwa serdecznym śmiechem. Uspokoiwszy się nieco, rzekłem do niego: Nie pytaj mnie, zkąd przybywam i dla czego wchodzę oknem, nie drzwiami; lecz jako dobry kolega daj mi słowo honoru, że nie wspomnisz o tem przed nikiem. Dał mi je, i poszedłszy do swojego pokoju, położyłem się i chciałem usnąć, lecz nadaremnie. Następne dwa dni przepędziłem w ciągłéj obawie. Widziałem doskonale, że wszyscy wiedzą o méj przygodzie, lubo nikt mi o niéj niewspomniał nawet. Nareszcie w. księżna znalazła sposobność przesłania mi biletu, z którego wyrozumiałem, że stara się zjednać sobie kochankę swego męża. Nazajutrz przybył w. książę z żoną i z całym swym dworem do Peterhofu, gdzie miano przepędzić dzień Ś. Piotra 29go Lipca, obchodzony uroczyście na dworze na pamiątkę założyciela tego miejsca.

Wieczorem był bal; tańcząc menueta z Elżbietą Woronzow, rzekłem do niéj: W mocy pani jest szczęście niektórych osób; na co odpowiedziała mi, że zrobiła już, co mogła i abym przy-

Digitized by Google

le saut, je me trouvai dans la chambre de mon voisin, le Général Ronclur, qui se faisait raser. Il crut voir un spectre; nous restâmes réciproquement muets quelques moments; des éclats de rire succédèrent, Je lui dis: ne me demandez pas d'où je viens, ni pourquoi j'arrive par la fenêtre, mais en bon compatriote donnez-moi votre parole d'honneur de ne point parler de tout ceci; il me la donna, et j'allai essayer de dormir, mais inutilement. Je passai deux jours dans la plus cruelle perplexité. Je voyais bien à la mine que tout le monde savait mon histoire, mais personne ne m'en parlait. Enfin la Grande Duchesse trouva moyen de me faire parvenir un billet par lequel j'entrevis qu'elle avait fait quelques pas pour se concilier la maitresse de son mari. Le surlendemain le Grand Duc avec sa femme et toute sa cour arriva à Péterhoff pour y passer le jour de St. Pierre 29 Juin - 10 Juillet, Fête de Cour à cause du nom du Fondateur de l'endroit.

Il y eut Bal à la Cour le même soir; en dansant un menuet avec Elisabeth Woronzow, je lui dis: Vous pourriez rendre quelques personnes bien heureuses; elle me répond: Cela est déjà

Digitized by Google

szedł o 1széj godzinie po północy z Lwem Alexandryczem do pawilonu *Mon-plaisir* w dolnym ogrodzie, gdzie mieszka w. książę i jego żona. Ścisnąłem ją za rękę i poszedłem rozmówić się z Naryszkinem, który mi powiedział: Przyjdź, znajdziesz mnie u w. księcia.

Namyślałem się przez chwilę, co począć; potem poszedłem do Branickiego i zapytałem go, czyby nie chciał przejść się ze mną po dolnym ogrodzie; dodając, że przechadzka ta może nam na złe wyjść, lecz większe jest podobieństwo, że się dobrze skończy. Przystał bez najmniejszego wahania i o umówionéj godzinie udaliśmy się razem na naznaczone miejsce. Uszedłszy kilkadziesiąt kroków, spotkaliśmy Elżbietę Woronzow, która prosiła mnie, ażebym jeszcze trochę zaczekał, gdyż jeszcze jest kilka osób u w. księcia i palą fajki, a książę chce się ze mną sam-na-sam zobaczyć; zaglądała jeszcze do nich po kilka razy, nareszcie dała mi znak, że możemy wejść. Gdyśmy weszli, w. książę przywitał się ze mną wesoło i rzekł: Jaki też ty jesteś dziecinny, czemu mi wcześniéj nie powiedziałeś o wszystkiem; gdybyś to był uczynił, byłbyś uniknął wszystkich tych nieprzyjemności, jakie cię spotkały. — Przyznałem mu, jak sobie łatwo można wystawić, zupełną słuszność i czemprędzéj zacząłem się unosić nad głęboką jego znajomością sztuki wojennéj, od któréj oderwać mi się z trudnością przychodzi. To mu bardzo pochlebiało i wprawiło w tak doskonały humor, że po kwandransie rzekł do mnie: Ponieważ teraz tak się z sobą zaprzyjaźniliśmy, brakuje nam tu jeszcze kogoś; i powiedziawszy te słowa, wyszedł do pokoju swéj żony, podniósł ją z łóżka, i zaledwie dawszy jéj czas do wzięcia pończoch i zarzuce-

Digitized by Google

presque fait; venez à une heure après minuit avec Lew Aleksandrycz au Pavillon de *Mon-plaisir*, où LL. AA. Impériales logent dans le jardin d'en bas. Je lui serre la main. Je vais me concerter avec Lew Alexandrycz Naryszkin. Il me dit: Venez, vous me trouverez chez le Grand Duc.

Je délibérai un moment, puis je dis à Branicki: Voulez-vous risquer de vous promener avec moi cette nuit au jardin d'en bas? Dieu sait où la promenade nous mènera, mais probablement elle finira bien. Il toppe sans hésiter, et nous nous rendons à l'heure et au lieu marqué. A vingt pas du salon je rencontre Elisabeth Woronzow qui me dit: il faut que vous attendiez encore quelque temps ici, car il y a des gens qui fument la pipe avec le Grand Duc et dont il veut premièrement se débarasser avant de vous voir; elle alla plusieurs fois épier le moment que nous attendions. Enfin elle m'a dit: Entrez; et voilà le Grand Duc qui, d'un air gai, s'en vient à moi et me dit: „n'es tu pas un grand fou de me m'avoir pas mis de la confidence à temps. Si tu l'avais fait, tout ce grabuge ne serait pas arrivé."

Je convins de tout (comme l'on peut croire) et tout de suite je me mis à exalter la profondeur des dispositions militaires de S. A. Impériale aux quelles il m'était impossible d'échapper. Cela le flatta fort et le mit de si bonne humeur qu'il me dit au bout d'un quart d'heure: mais puisque nous voilà bons amis, il manque encore quelqu'un ici, et sur cela il passe dans la chambre de sa femme, la tire du lit, ne lui laisse que le temps de mettre ses bas et point de souliers et passer une robe de Batavia sans jupon, et dans cet état nous l'amène en lui disant en me montrant: Eh bien, le voilà,

Digitized by Google

nia na siebie lekkiego ślafroczka, przyprowadził ją nam w tym stanie, bez trzewików nawet, mówiąc: Spodziewam się, że teraz będziecie ze mnie kontenci. W. księżna, korzystając ze sposobnéj chwili, rzecze: Brakuje nam jeszcze tylko kilku wierszy od waszéj książęcéj mości do wicekanclerza Woronzowa, aby wyjednał u dworu warszawskiego szybki powrót do Petersburga naszego przyjaciela.

Wielki książę zawołał, żeby mu przyniesiono stół do pisania; a ponieważ nie można go się było doczekać, położyliśmy mu na kolanach deseczkę i na tym improwizowanym stole napisał ołówkiem bilet bardzo naglący do Woronzowa, a mnie dał drugi, napisany także ołówkiem z przypiskiem Elżbiety Woronzow, który w oryginale dotychczas posiadam i treść jego tu przytaczam:

„Możesz być pewnym, że zrobię wszystko, co tylko będzie w méj mocy, żeby przyspieszyć twój powrót; użyję do tego wszelkich środków i dowiodę czynem, że niezapominam o Tobie.“

„Proszę niezapominać o mnie i być pewnym, że jestem zawsze jego szczerą przyjaciółką i że zrobię wszystko, co tylko będę mogła, ażeby Mu się przysłużyć. Pozostaję przychylną Mu sługą“

Elżbieta Woronzow.

Poczem zaczęliśmy wszyscy sześcioro rozmawiać, śmiać się i robić rozmaite figle z małą fontanną, znajdującą się w tym salonie, jak gdybyśmy nie mieli żadnego kłopotu na sercu i rozeszliśmy się dopiero około 4téj godziny rano.

Jakkolwiek się może to komu obcemu dziecinnem wydawać, zapewniam, iż nie ma tu ani jednego nieprawdziwego słowa; od tego zdarzenia datuje się moja serdeczna z Branickim przyjaźń. Nazajutrz wszyscy byli dla mnie nader uprzejmi. Wielki książę cztery razy jeszcze zapraszał

Digitized by Google

j'espère que l'on sera content de moi. Elle prend la balle au bond et lui dit: il ne manque qu'un billet de votre part au Vice-Chancelier Woronzow, pour lui demander d'effectuer à Varsovie le prompt retour ici de notre Ami.

Le Grand Duc demande qu'on lui apporte une table pour écrire, il ne se trouve qu'une planche qu'on lui met sur les genoux, et il écrit en crayon un billet très pressant à Woronzow pour cela et m'en donne un écrit en crayon et contresigné de la main de sa maîtresse que voici et dont je possède encore l'original.

Vous pourrez être assuré que je ferai tout au monde pour vous faire revenir, je parlerai pour ça à tout le monde et je vous démontrerai que je ne vous oublierai pas.

Je vous prie de ne me point oublier et de croire que je ferai tout mon possible pour vous servir. Je reste Votre très affectionnée servante.

Elisabeth Woronzow.

Ensuite nous nous mettons tous 6 à causer, à rire et à faire mille espiéglerie avec une petite fontaine qui était dans ce salon, comme si nous n'avions aucun souci et nous ne nous séparâmes qu'à 4 heures du matin.

Tel fou que cela puisse paraître, je proteste que c'est l'exacte vérité, ce fut le commencement de mon intimité avec Branicki.

Le lendemain, tout le monde me faisait meilleur visage. Le Grand Duc me fit réitérer jusqu'à quatre fois encore mes courses à Oranien-

Digitized by Google

mnie na podobną poufną gawędkę do Oranienbaum; przybywałem wieczorem, wchodziłem ukrytemi schódkami do pokoju w. księżnéj; zastawałem tam w. księcia i jego kochankę i jedliśmy razem kolacyą. Potem w. książę wychodził zwykle z Elżbietą Woronzow, mówiąc: Zdaje mi się moje dzieci, że już wam nie jestem potrzebny, i zostawiał mnie samego.

Iwan Iwanowicz gadał mi same grzeczności Woronzow toż samo; czułem przecież, że to wszystko nie jest zupełnie naturalne i że trzeba opuścić Rosyą. Miałem już wszystko do podróży przygotowane i nareszcie wyjechałem z Petersburga.

WAŻNY LIST CESARZOWEJ

przesłany 2go Sierpnia przez Maryą Argenteau.

Wysyłam niezwłocznie hrabiego Kayserlinga, posła w Warszawie, z poleceniem, ażeby, w razie śmierci teraźniejszego króla, starał się koniecznie Ciebie na tronie osadzić; gdyby zaś dla Ciebie nie dało się nic zrobić, to księcia Adama. Tutaj wszystkie umysły jeszcze są niezmiernie wzburzone. Proszę Cię na wszystko nieprzybywaj teraz, gdyż Twoja obecność mogłaby jeszcze obecny stan pogorszyć. Przez sześć miesięcy robiliśmy przygotowania do mego wstąpienia na tron. Piotr III do reszty wszelki rozum postradał. Robił rozmaite wybryki, chciał zniszczyć gwardyą, i w tym celu wyprowadził ją na pole bitwy; chciał ją zastąpić pułkiem holsztyńskim,

Digitized by Google

baum; j'arrivais le soir, je montais par un escalier dérobé dans l'appartement de la Grande Duchesse; j'y trouvais le Grand Duc et sa maîtresse, nous soupions ensemble, après quoi il emmenait sa maîtresse en nous disant: Ah ça, mes enfants, vous n'avez plus besoin de moi, je crois, et je restais tant que je voulais.

Iwan Iwanowicz me disait des choses agréables, Woronzow en faisait autant, j'eus cependant lieu de m'apercevoir que tout cela n'était pas bien clair et qu'il fallait partir. J'en avais la permission d'avance et il fallut enfin quitter Petersbourg le....

LA GRANDE LETTRE DE L'IMPERATPICE

envoyée le 2 Août 1762 de Pétersbourg par Marie Argenteau.

J'envoie incessamment le Comte Kayserling ambassadeur en Pologne pour Vous faire Roi apres le décè de celui-ci, et en cas qu'il ne puisse réussir pour Vous, que ce soit le Prince Adam. Tout les esprits ici sont encore en fermentation. Je vous prie de vous retenir de venir ici, de peur de l'augmenter. Il y avait six mois que mon avénement au trône se tramait. Pierre III avait perdu le peu d'esprit qu'il avait. Il heurtait tout de front; il voulait casser les gardes; il les menait en campagne pour cela; il les aurait remplacés par les troupes de Holstein qui devaient rester en ville; il voulait changer la Religion, se marier avec L. W., m'enfermer.

Digitized by Google

który miał pozostać w mieście; chciał przejść na inną religią, ożenić się z E. W., uwięzić mnie i t. d. W dzień uroczyście obchodzony zawarcia pokoju, zelżywszy mnie przy stole publicznie, wydał wieczorem rozkaz, ażeby mnie uwięzić. Stryj mój, książe Jerzy, odwołał ten rozkaz. Od tego dnia zaczęłam pilniéj zważać na propozycye, które mi czyniono od czasu śmierci cesarzowéj. Zamiarem naszym było uwięzić go w jego własnym pokoju, tak jak księżnę Annę i jéj dzieci. Wyjechał właśnie do Oranienbaum; mieliśmy już zapewnioną sobie przychylność większéj części kapitanów w regimentach gwardyi; lecz do głównéj tajemnicy spisku przypuszczeni byli tylko trzej bracia Orłowowie, z których najstarszy od dawna już kochając się we mnie, chodził za mną wszędzie i tysiączne wyrabiał szaleństwa, o czem doniósł mi Osten. Miłość jego wszystkim była wiadoma i to, co zrobił, to tylko z przywiązania do mnie. Są to ludzie niezmiernie zdecydowani i bardzo lubieni od prostego żołnierstwa, gdyż służyli długo w gwardyi. Jestem im winna największą wdzięczność, co może cały Petersburg zaświadczyć. Przygotowywaliśmy powoli umysły w gwardyi i przy końcu mieliśmy już wtajemniczonych do spisku 30—40 oficerów i blizko 10,000 prostych żołnierzy. Przez trzy tygodnie utrzymało się wszystko w tajemnicy, gdyż spiskowi podzieleni byli na cztery zupełnie osobne oddziały, których tylko naczelnicy zgromadzali się i odbierali instrukcye, jak mają postępować, a główna część tajemnicy wiadoma była tylko trzem braciom Orłow. Panin chciał, ażeby ta cała historya wykonaną została na rzecz mego syna, lecz ani słuchać o tem nie chciano. Ja mieszkałam w Peterhof, Piotr III bawił się

Digitized by Google

Le jour de la célébration de la paix, après m'avoir dit des injures publiquement à la table, il avait ordonné le soir de m'arrêter. Mon oncle le prince George fit rétracter cet ordre. Depuis ce jour je prêtai l'oreille aux propositions qu'on me faisait depuis la mort de l'Impératrice. Le dessein était de le prendre dans sa chambre et de l'enfermer comme la princesse Anne et ses enfants. Il s'en alla à Oranienbaum, nous étions sûrs d'un grand nombre de capitaines aux régiments des gardes; le fort du secret était entre les mains de trois frères Orlow dont Osten se souvient d'avoir vu l'ainé me suivre partout et faire mille folies. Sa passion pour moi était publique, et tout par lui a été fait dans cette vue, ce sont des gens extrêmement déterminés et fort aimés du commun des soldats ayant servi dans les gardes. J'ai les plus grandes obligations á ces gens-là; tout Pétersbourg en est témoin. Les esprits des Gardes étaient préparés et il y avait à la fin dans le secret 30 à 40 officiers et près de dix mille hommes du commun. Il ne se trouva point de traître pendant trois semaines, parceque il y avait quatre fractions séparées dont on réunissait les chefs pour l'exécution, et le vrai secret était entre les mains de ces trois frères. Panin voulait que ce fût en faveur de mon fils, mais ils n'y voulurent jamais consentir. J'étais à Peterhoff. Pierre III vivait et buvait à Oranienbaum. On était convenu qu'en cas de trahison on n'attendra point son retour, mais rassemblera les gardes et me proclamera. Le zèle pour moi fit ce que la trahison aurait effectué. Il se répandit le bruit dans les troupes, le 27, que j'étais arrêtée. Les soldats se mettent en

Digitized by Google

i pił w Oranienbaum. Ułożono się, że w przypadku, gdyby się miało co wydać, nie będziemy czekać jego powrotu, lecz zgromadzimy gwardye i wydamy proklamacyą mego wstąpienia na tron. Zbyteczna gorliwość dokazała tego, czegośmy się obawiali od zdrady. Rozeszła się pogłoska pomiędzy wojskiem 27go, że zostałam aresztowana. Żołnierze zaczęli się burzyć; jeden z naszych oficerów uspokoił ich. — Przychodzi wkrótce potem prosty żołnierz do kapitana nazwiskiem Pacyk, naczelnika jednego z czterech naszych oddziałów, i powiada mu, że jestem już z pewnością zgubiona. Pacyk uspakaja go, mówiąc, że niedawno miał ode mnie wiadomość; żołnierz niezaspokojony tą odpowiedzią, idzie jeszcze do drugiego oficera i powtarza mu to samo. Tenże nie należąc do spisku, przestraszył się niezmiernie słysząc, że Pacyk puścił wolno człowieka takie rzeczy głoszącego, zamiast coby go był powinien natychmiast aresztować; idzie czemprędzéj do majora i powiada mu, co się stało; ten natychmiast każe aresztować Pacyka i otóż cały regiment wzburzony. Wysłano téjże saméj nocy raport do Oranienbaum, o którym gdy doszła wieść naszych spiskowych, przerażeni, postanowili wysłać starszego Orłowa do mnie, ażeby mnie do miasta sprowadził, a dwaj inni zaczęli rozgłaszać wszędzie, że wkrótce przybędę. Hetman Wołkoński i Panin należeli do tajemnicy. Dzień poprzedni bardzo niespokojnie przepędziłam, będąc o wszystkiem uwiadomiona, gdy 28go o 6téj godzinie z rana wchodzi Alexy Orłow do mego pokoju, budzi mnie i mówi, że już czas, abym wstała, gdyż wszystko przygotowane do mojéj proklamacyi. — Spytałam go o bliższe szczegóły; odpowiedział mi, że Pacyk aresztowa-

Digitized by Google

mouvement; un de nos officiers les calme. Un soldat vint chez un capitaine nomme Pacyk, chef d'une fraction et lui dit qu'assurément j'étais perdue. Il assure qu'il avait de mes nouvelles; ce soldat toujours allarmé pour moi, s'en va chez un autre officier et lui dit la même chose; celui ci n'était point du secret. Effrayé d'entendre qu'un officier avait renvoyé ce soldat sans l'arrêter il s'en va au major; celui ci envoie arrêter Pacyk; voilà tout le régiment en mouvement. On envoie le rapport pendant cette nuit à Oranienbaum; voilà l'alarme parmi nos conjurés, ils se résolurent d'abord d'envoyer le second frère Orłow chez moi pour m'amener en ville et les deux autres vont partout dire que je vais arriver. Le Hetman, Wołkoński, Panin étaient du secret. Je dormais tranquillement à Peterhoff à six heures du matin, le 28. La journée était trés inquiète pour moi, parceque je savais tout ce qui se tramait. Alexis Orłow entre dans ma chambre et me dit avec une grande tranquillité: il est temps de vous lever, tout est prêt pour vous proclamer. Je lui demandai des détails, il me dit: Pacyk est arrêté. Je n'hésitai plus, je m'habillai au plus vite sans faire de toilette, et me mis dans le carosse qu'il avait amené. — Un autre officier en guise de valet à la portière un troisième vint au devant de moi à quelques verstes de Peterhof; à cinq verstes de la ville je rencontrai l'ainé Orłow avec le prince Boriatyński le cadet; celui-ci me céda sa place dans la chaise, car mes chevaux étaient rendus, et nous allâmes débarquer dans le régiment d'Izmailowski; il n'y avait que douze hommes et un tambour qui se mit à battre l'alarme. Voilà les soldats qui arrivent, me baisant, m'embrassant les pieds, les mains

Digitized by Google

ny. Usłyszawszy to, nie namyślałam się już ani chwili, lecz ubrawszy się czemprędzéj, wsiadłam z Orłowem do czekającéj na nas karety. Przy drzwiczkach stał drugi oficer, przebrany za służącego, trzeci złączył się z nami o kilka wiorst od Peterhofu; o pięć wiorst od miasta spotkaliśmy najstarszego Orłowa z młodszym księciem Boratyńskim, który ustąpił mi miejsca w swoim powozie, gdyż moje konie już upadały i daléj iść nie mogły i udaliśmy się razem do regimentu Izmaiłowskiego; zastaliśmy tylko 12 żołnierzy i dobosza, który uderzył w bęben na alarm. Na odgłos bębna zaczęli się żołnierze zlatywać, całując mnie po rękach, po nogach, po sukni, nazywając swą wybawicielką. Dwóch z nich przyprowadziło pod ręce księdza z krzyżem i wszyscy złożyli mi zaraz przysięgę; poczem prosili mnie, ażebym napowrót wsiadła do powozu, a ksiądz z krzyżem szedł przed nami. Udaliśmy się do regimentu Semenowskiego, który wyszedł naprzeciwko nas, krzycząc: *Vivat*. Weszliśmy do kościoła Kazańskiego, gdzie wkrótce także przybył regiment Preobrażeńskiego, wołając *Vivat* i przepraszając mnie, że tak późno przybywają, gdyż oficerowie nie chcieli ich puścić; lecz oni aresztowali ich i przyprowadzili czterech na pokazanie swéj gorliwości w sprawie całego narodu i mojéj. Daléj przybyła gwardya konna w najwyższem uniesieniu radości, jak jeszcze nie zdarzyło mi się widzieć nic podobnego, płacząc i wołając, że teraz dopiero Ojczyznę wolną ujrzą. Cała ta scena działa się pomiędzy ogrodem hetmana a kościołem; gwardya konna była uszykowana jak do boju z oficerami na czele; a ponieważ wiedziałam, że stryj mój, któremu Piotr III oddał dowództwo nad tym regimentem, był po-

Digitized by Google

l'habit, me nommant leur sauveur. Deux amenèrent un prêtre sous les bras avec la croix; les voilà qui se mettent à me prêter serment; cela fait, on me pria de monter dans un carosse, le prêtre avec la croix marchait devant. Nous allâmes au régiment de Semenowski; celui-ci vint au devant de nous en criant *Vivat!* Nous allâmes à l'église de Casan où je descendis; arrive le régiment de Preobrażeński en criant *Vivat!* me disant: nous vous demandons pardon d'être venus les derniers, nos officiers nous ont arrêtés, mais en voilà quatre que nous amenons arrêtés, pour vous montrer notre zèle, nous voulions aussi ce que nos frères voulaient. Arrive la Garde à cheval; celle ci était dans une fureur de joie, comme je n'ai rien vu de pareil, pleurant, criant à la délivrance de la patrie, cette scène se passait entre le jardin du Hetman et du Cosański; la garde à cheval était en corps, les officiers à la tête; comme je savais que mon oncle, à qui Pierre III avait donné ce régiment en était horriblement haï, j'envoyai des gardes à pied chez mon oncle, pour le prier de rester dans sa maison, de peur d'accident pour sa personne; point du tout, son regiment avait détaché pour l'arrêter, on pilla sa maison et on le maltraita. J'allai au nouveau palais d'hiver où le Sinode et le Sénat étaient assemblés, on dressa à la hâte un manifeste et le serment; de là je descendis et fis à pied le tour des troupes, il y avait plus de 14,000 hommes, gardes et régiments de campagne. Dès qu'on me voyait, c'étaient des cris de joie qu'un peuple innombrable répétait. Jallai au vieux palais d'hiver pour prendre les mesures nécessaires et achever. Là, nous nous conseillâmes et il fut résolu d'aller, moi à la tête, à Peterhoff où Pierre III devait

Digitized by Google

wszechnie znienawidzony, posłałam kilku pieszych gwardzistów do mego stryja z prozbą, ażeby nie wychodził z mieszkania, gdyż mogłaby go jaka nieprzyjemność ze strony żołnierstwa spotkać; ale przestroga moja nie na wiele się przydała, gdyż cały jego regiment już go był aresztował i przy téj sposobności zrabowano mu dom i jego samego sponiewierano. — Udałam się z kościoła do nowego Zimowego Pałacu, gdzie już było zgromadzone duchowieństwo i cały senat, który ułożył na prędce manifest i formę przysięgi; wyszedłszy ztamtąd, zrobiłam pieszo przegląd zgromadzonego wojska, którego było przeszło 14 tysięcy ludzi, gwardyi i regimentów wojennych. Jak tylko się ukazałam, radosne okrzyki rozległy się w powietrzu. Potem poszłam do starego Zimowego Pałacu dla naradzenia się, co daléj począć. Ostatecznym rezultatem téj narady było, iż mam się udać na czele wojska do Peterhof, gdzie Piotr IIIci miał być na obiedzie; po drodze napotykaliśmy wszędzie tryumfalne bramy i ze wszystkich stron dochodziły nas pomyślne wieści. Wysłałam do Kronstadtu admirała Talisin. Przybyły kanclerz w. wysłany z wyrzutami do mnie i naganą na mój wyjazd, zaprowadzony został do kościoła dla wykonania przysięgi; toż samo uczyniono z księciem Trubeckoj i hrabią A. Szuwalowem, których wysłano z Peterhofu dla zabezpieczenia sobie wojska i zabicia mnie. Wyprawiwszy na wszystkie strony kuryerów i przedsięwziąwszy wszystkie potrzebne środki, około 10téj godziny wieczorem wzięłam na siebie mundur gwardyi, kazawszy się mianować pułkownikiem, pośród radosnych okrzyków całego wojska. Zostawiwszy pewną część wojska w mieście, dla obrony mojego syna, wsiadłam na

Digitized by Google

diner; il y avait des postes posées sur tous les grands chemins, et de moment à moment on nous amenait des langues. J'envoyai l'Amiral Talisin à Cronstadt. Arriva le Chancelier W. envoyé pour me faire des reproches sur mon départ, on le mena à l'eglise pour prêter serment; arrive le Prince Trubetskoj et le comte A. Schouwalef, aussi de Peterhoff, pour s'assurer des régiments et pour me tuer, on le mena prêter le serment sans aucune violence. Après avoir expédié tous nos couriers et pris toutes nos précautions, vers les dix heures du soir, je me mis un uniforme des Gardes, m'étant fait proclamer Colonel avec des acclamations inexprimables. Je montai à cheval et nous ne laissâmes que peu de monde de chaque régiment pour la garde de mon fils qui était resté en ville. Je sortis ainsi à la tête des troupes et nous marchâmes toute la nuit à Péterhoff; arrivés au petit Monastère, sur ce chemin arrive le Vice-Chancelier Galiczyn avec une lettre très flattense de Pierre III (J'avais oublié de dire qu'en sortant de la ville vinrent à moi trois soldats aux Gardes envoyés de Peterhoff pour répandre un Manifeste dans le peuple et ils me dirent: tiens, voilà ce dont Pierre III nous a chargés; nous le donnons à toi, et nous sommes bien aises que nous ayons eu cette occasion de nous rejoindre à nos frères), aprés la premiére lettre arriva une seconde, portée par le Général Michel Ismailof, qui se jeta à mes pieds et me dit: me comtez-vous pour honnête homme? Je lui dis qu'oui. Très bien, dit il, il ya du plaisir d'être avec les gens d'esprit. L'Empereur s'offre à renoncer, je vous l'amenerai aprés la renontiation très libre, j'eviterai une guerre civile à ma Patrie sans difficulté. Je le chargeai de la

Digitized by Google

konia i udałam się na czele reszty ku Peterhofowi. Szliśmy całą noc; przybywszy do małego monasteru, spotykamy na drodze wice-kanclerza Galiczyna z bardzo pochlebnym listem od Piotra III. (Zapomniałam powiedzieć, że gdyśmy wychodzili z miasta, przyszło do mnie trzech żołnierzy z gwardyi, wysłanych z Peterhofu dla rozrzucenia danego im manifestu pomiędzy lud, i podając mi to pismo, rzekli: Masz tu oto pismo, które nam dał Piotr IIIci, możesz z niem robić, co zechcesz; gdyż my z największą radością korzystamy ze sposobności połączenia się z naszemi braćmi). Po tym jednym liście przybył drugi przesłany przez jenerała Michała Ismaiłów, który upadłszy mi do nóg, rzekł: „Czy zaufasz mi?“ Odpowiedziałam mu: że tak. „Wybornie, rzecze, nie ma to, jak z rozumnymi ludźmi mieć do czynienia. Cesarz chce zrzec się tronu, przyprowadzę ci go, po téj dobrowolnéj abdykcyi, i uchronię tym sposobem moją Ojczyznę od domowéj wojny bez najmniejszych trudności.“ Chętnie korzystałam z jego dobrych chęci i odjechał wypełnić dane sobie polecenie. Piotr III abdykował w Oranienbaum zupełnie dobrowolnie, mając przy sobie 1,500 Holsztyńczyków i przybył z Elżbietą Woronzow, Gondowitzem i Ismaiłowem do Peterhof, gdzie dla bezpieczeństwa jego osoby, przydałam mu straż złożoną z pięciu oficerów i kilku żołnierzy. — Było to 29go w dzień 8go Piotra, a że południe już nadchodziło, trzeba było myśleć o obiedzie, lecz nim go dla całego wojska przygotowano, przywidziało się żołnierzom, że Piotr III sprowadzony został przez księcia Trubeckoj, feldmarszałka, który chce nas ze sobą pogodzić. Chwytają więc każdego przechodzącego, a między innemi hetmana Orłow i

Digitized by Google

commision, il alla la faire. Pierre III renonça à Oranienbaum en toute liberté, entouré de 1500 Holstinais et vint avec Elisabeth Woronzow, Gondowitz et Ismailot à Peterhoff où, pour la garde de sa personne, je lui donnai cinq officiers et quelques soldats. Comme c'était le 29, jour de St. Pierre à midi, il fallut bien diner; tandis qu'on le prèparait pour tant de monde, les soldats s'imaginèrent que Pierre III était amené par le Prince Trubetzkoj, Feld-Maréchal. et que celui ci tâchait de faire la paix entre nous deux. Les voilà qui chargent tous les passants et entre autres le Hetman, les Orłow el plusieurs autres, de me dire qu'il ya trois heures qu'ils me m'ont vue, qu'ils meurent de peur que ce vieux fripon de Trubeckoj ne me trompe en faisant une paix simulée *„entre Ton mari et Toi et qu'on Te perde et nous aussi, mais nous le mettrons en pièces.“* Voilà leur expressions. Je m'en allai à Trubetzkoj et lui dis: Je vous prie, mettez-vous en carosse tandis que je ferai à pied le tour de ces troupes; je lui contai ce qui se passait. Il s'en alla en ville tout effrayé, et moi je fus reçue avec des acclamations inouïes. Après quoi j'envoyai sous le commendement d'Alexy Orłow suivi de quatre officïers et d'un détachement d'hommes doux et choisis l'Empereur déposé à 27 verstes de Péterhoff dans un endroit nommé Roptsche, très écartè et fort agréable; tandis qu'on préparait des chambres honnêtes et convenables à Schlusselburg, et qu'on eut le temps de mettre des chevaux pour lui en relais, mais le bon Dieu en disposa autrement, la peur lui avait donné un cours de ventre, qui dura trois jours et qui passa le quatrième, il but ce jour là excessivement, car il avait tout ce qu'il voulait, hors la liberté

Digitized by Google

innych, pytając się, czy to prawda i wyrzekając, że już trzy godziny mnie nie widzieli i że umierają z obawy, żeby ten stary oszust, Trubeckoj, nie oszukał mnie pozorną zgodą z mężem, *która może ją i nas do zguby przyprowadzić, lecz my tego niegodziwca w kawałki rozszarpiemy.* Przytaczam tutaj ich własne wyrazy. Udałam się do Trubeckoja i opowiedziawszy mu, co się dzieje, prosiłam, ażeby wsiadł do karety i oddalił się, a ja tymczasem pójdę uspokoić wojsko. Przestraszony, wyjechał czem prędzéj do miasta, a ja przywitana zostałam radosnemi okrzykami. Odbywszy przegląd wojska, wysłałam cesarza, pod eskortą Alexego Orłowa, czterech oficerów i kompanii żołnierzy, wybranych umyślnie jak najłagodniejszych, do pewnego miejsca nazwanego *Ropcz*, leżącego zupełnie na ustroniu w bardzo przyjemnem położeniu; tymczasem przygotowywano dla niego pokoje w *Schlüsselburg* i wysyłano konie do przeprzęgu, lecz dobry Bóg inaczéj rozporządził; z przestrachu dostał cesarz gwałtownéj biegunki, która trwała przez trzy dni, a czwartego ustała, lecz gdy tego samego jeszcze dnia przebrał miarę w piciu, gdyż niezbywało mu na niczem, wyjąwszy wolności, (nie żądał ode mnie nic więcéj, tylko żebym mu przysłała do więzienia Elżbietę Woroncow, ulubionego psa, murzyna i gitarę, lecz dla uniknienia zgorszenia i z obawy, żeby jeszcze bardziéj nie oburzyć na niego ludzi pilnujących go, dostarczyłam mu tylko trzech ostatnich rzeczy), porwały go gwałtowne kolki i nastąpiło uderzenie krwi do głowy; w takim stanie przeżył dwa dni i tak osłabł, że pomimo wszelkich lekarstw wyzionął ducha, prosząc, ażeby mu przyprowadzono luterskiego księdza. Obawiając się, czy przypadkiem nie jest otruty przez

Digitized by Google

(il ne m'a cependant demandé que sa maîtresse, son chien, son Nègre, et son violon, mais craignant du scandale et d'augmenter la fermentation des gens qui le gardaient, je ne lui envoyai que les trois dernières choses) la colique hémoroidique le prit avec des transports au cerveau, il fut deux jours dans cet état, d'où s'en suivit une très grande faiblesse, et malgré tous les secours de médicins, il rendit l'âme en demandant un prêtre Luthérien; je craignais que les officiers ne l'eussent empoisonné. Je le fis ouvrir, mais il est trés avéré qu'on n'en trouva pas la moindre trace, il avait l'estomac très sain, mais l'inflammation dans les boyaux et un coup d'apoplexie l'avaient emporté. Son coeur était d'une petitesse extraordinaire et tout flétri. Après son depart de Péterhoff on me conseilla d'aller tout droit à la ville, je prévis que les troupes s'en alarmeront. J'en fis semer le bruit sous prétexte de savoir à quelle heure à-peu-prés, après trois jours de fatigue, ils seront en état de se mettre en chemin? Ils dirent: „vers les dix heures du soir, mais qu'elle vienne avec nous.“ Je partis dont avec eux et à moitié chemin, je me retirai à la maison de Campagne de Kourakin où je me jetai toute habillée sur un lit; un officier m'ôta les bottes. Je dormis deux heures et demi et puis nous nous remîmes en chemin; de Catrinenhof, je me remis à cheval à la tête des régiments de Preobrażeński; un régiment d'housards marchait devant; puis, mon escorte qui était la garde à cheval, puis venait immédiatement devant moi toute ma Cour; après moi marchaient les régiments des Gardes selon leur ancienneté et trois régiments de Campagne. J'entrai en ville avec des acclamations innombrables et j'allai ainsi au

Digitized by Google

strzegących go oficerów, kazałem go otworzyć, lecz nie znaleziono najmniejszego śladu trucizny; żołądek miał zupełnie zdrowy, umarł w skutek zapalenia kiszek i uderzenia krwi do głowy. Serce miał nadzwyczajnie małe i zupełnie zwiędłe. Zaraz po jego wyjeździe w Peterhof radzono mi, ażebym udała się prosto do miasta, lecz przewidywałam, żeby to wznieciło przestrach w wojsku. Kazałam się więc zapytać ich, o któréj godzinie mniéj więcéj, po trzydniowych trudach, mogą być gotowi do marszu? Odpowiedzieli, że około 10téj wieczorem, ale że muszę iść razem z nimi. Wyszliśmy więc razem i na połowie drogi wstąpiwszy do letniego domku Kurahina, rzuciłam się, tak jak byłam ubrana na łóżko, oficer zdjął mi tylko z nóg bóty, i przespałam półtrzeciéj godziny; poczem ruszyliśmy w dalszą drogę. Od Katarinenhof, wsiadłam na konia i stanęłam na czele regimentu Preobrażeńskiego; przed nami szedł najprzód regiment huzarów, potem gwardya konna, potem bezpośrednio przede mną cały mój dwór; za mną szły regimenta gwardyi, podług starszeństwa w służbie i trzy regimenta regularnego wojska. Weszłam do miasta pośród radosnych okrzyków i postępowałam w całéj paradzie ku Letniemu Pałacowi, gdzie mnie oczekiwał mój syn, cały dwór, duchowieństwo i mnóstwo szlachty. Odprawiono uroczyste nabożeństwo, na którem śpiewano *Te Deum*, poczem zaczęto mi składać powinszowania; a ja nic prawie nie jadłam, nie piłam, nie spałam od Piątku rano do Niedzieli wieczorem. Około północy położyłam się, lecz zaledwie zasnęłam, wchodzi do mego pokoju kapitan Pacyk i budzi mnie, mówiąc: nasi ludzie okropnie się popili; przechodził około nich huzar także pijany i zawołał „do broni! 30,000 Pru-

Digitized by Google

palais d'Eté, où m'attendaient la Cour, le Sinode, mon fils et tout ce qui vient à la Cour. J'allai à la messe, puis on chanta le *Te Deum;* puis on vint me féliciter; moi qui n'avais ni presque bu, ni mangé, ni dormi depuis Vendredi six heures du matin, jusqu'au dimanche après diner. Le soir je me couchai et endormis à minuit; à peine le fus-je, qne le Capitaine Pacyk entre dans ma chambre et m'éveille me disant: nos gens sont horriblement ivres, un housard dans le même état a passé devant eux et leur a crié *aux armes* 30,000 Prussiens arrivent, veulent nous enlever notre mère; là-dessus, ils ont pris les armes et viennent ici pour savoir l'état de votre santé, disant; qu'il ya trois heures qu'ils ne vous ont vue, et qu'ils iront tranquillement à la maison, pourvu qu'ils voient que Vous êtes bien. Ils n'écoutent ni leurs Chefs, ni les Orlow; me voilà de nouveau sur pied, et pour ne point alarmer ma garde de la Cour qui était d'un Bataillon, j'allai à eux et leur dis la raison pourquoi je sortais à pareille heure. Je me mis dans mon carosse avec deux officiers et j'allai à eux. Je leur dis que je me portais bien, qu'ils allasent dormir et me donnasent aussi du repos, que je ne faisais que de me coucher, n'ayant pas dormi de trois nuits, que je souhaitais qu'ils écoutassent à l'avenir leurs officiers. Ils me répondirent qu'on avait donné l'alarme avec ces maudits Prussiens, qu'ils voulaient tous mourir pour moi. Je leur dis: „Eh bien, je vous remercie, mais allez vous coucher; là-dessus, ils me souhaitèrent le bon soir et beaucoup de santé et s'en allérent comme des agneaux à la maison, tournant toujours les yeux sur mon carosse en se retirant. — Le lendemain, ils me firent faire des excuses et regret-

Digitized by Google

saków przybywa, chcą nam porwać naszą matkę“ porwali więc za broń i przyszli tutaj dowiedzieć się, co się z Tobą dzieje, mówiąc, że już trzy godziny Cię nie widzieli i że rozejdą się spokojnie, skoro tylko zobaczą, że nic Ci się nie stało. Nie chcą słuchać ani dowódzców, ani Orłowów. Porwałam się więc znowu na nogi i żeby nie alarmować mojéj przybocznéj straży, składającéj się z całego batalionu, poszłam do nich i powiedziałam, dla czego wychodzę o tak niezwykłéj porze. Potem wsiadłam z dwoma oficerami do karety i pojechaliśmy do zburzonego wojska. Powiedziałam im, że nic nie brakuje, żeby poszli spać i pozwolili mi także wypocząć, że dopiero co się położyłam, przepędziwszy trzy noce zupełnie bezsennie, i że życzę sobie, żeby na przyszłość lepiéj słuchali swoich przełożonych.

Odpowiedzieli mi, że to te przeklęte Prusaki taką wzniecili obawę i że wszyscy gotowi są życie dla mnie poświęcić. Podziękowałam im za przywiązanie i prosiłam, żeby poszli spać, jakoż życząc mi dobréj nocy i zdrowia, zaczęli się rozchodzić, jak posłuszne baranki, do domów, obracając się jeszcze wciąż ku mojéj karecie. Nazajutrz kazali mnie przeprosić i wynurzyć swój żal, że mnie ze snu obudzili, mówiąc pomiędzy sobą; jeżeli każdy z nas będzie ją chciał wciąż widzieć, możemy zaszkodzić jéj zdrowiu i będziemy przeszkadzać w zajęciach. Naczelnicy wszyscy doskonale się brali. Orłowie odznaczali się nadzwyczajną zręcznością w jednaniu sobie przychylności żołnierzy, męztwem połączoném z rostropnością, wielkiemi i małémi przymiotami, przytomnością umysłu i wpływem, jakiego swojem postępowaniem nabyli u innych wodzów. Mają oni wiele zdrowego rozsądku, mężni do najwyższego stopnia,

Digitized by Google

tèrent beaucoup de m'avoir réveillée, disant: si chacun de nous voudra la voir toujours, nous nuirons à sa santé et à ses affaires; il faudrait un livre entier pour écrire la conduite de chacun des chefs. Les Orlow brillent par leur art à régner sur les esprits, par une hardiesse prudente, par des grands et petits détails, par leur présence d'esprit et l'autorité que cette conduite leur a donnée. Ils ont beaucoup de bon sens, un courage généreux, patriotes jusqu'à l'enthousiasme et fort honnêtes gens, attachés par passion à ma personne et amis comme jamais frères ne l'ont été. Ils sont cinq, mais trois seulement étaient ici. Le capitaine Pacyk s'est distingué par la contenance qu'il a eue de rester deux heures dans son arrêt, les soldats lui ouvrant fenêtre et porte pour ne point jeter alarme avant mon arrivée dans son régiment, et s'attendant à tout moment qu'on l'amenât pour lui donner la question à Oranienbaum; l'ordre n'arriva qu'après moi. La princesse Daszkow, soeur cadette d'Elisabeth Woronzow, quoiqu' elle veuille s'en attribuer tout l'honneur, ayant connaissance de quelques-uns des principaux, était en mauvaise odeur à cause de sa parenté, et son âge de 19 ans n'imposait à personne, et quoiqu'elle prétendait que tout va à moi par elle, cependant tous les gens avaient communication avec moi depuis six mois, et avant qu'elle connût jusqu' à leur nom. Il est vrai qu'elle a beaucoup d'esprit, mais à beaucoup d'ostentation elle joint l'humeur brouillone et est fort haïe de nos chefs. Il n'y avait que des étourdis qui la mettaient au fait de ce qu'ils savaient qui était des menus détails. J. J. Schouvalow, le plus bas et le plus lâche des hommes, a cependant écrit, dit-on, à Vol-

Digitized by Google

patrioci doskonali i ludzie z charakterem, namiętnie do mnie przywiązani i tak między sobą zgodni, jak rzadko które rodzeństwo. Jest ich wszystkich pięciu, z których tylko trzech znajdowało się tutaj. Kapitan Pacyk odznaczył się również nadzwyczajną odwagą i rozsądkiem, gdyż niechcąc alarmować przed mojem przybyciem swego regimentu, siedział przez dwie godziny w areszcie, chociaż mu żołnierze drzwi i okna pootwierali i chociaż mógł się spodziewać lada chwili, że go wezmą i zaprowadzą przed sąd wojenny do Oranienbaum, lecz na szczęście, rozkaz ten nadszedł dopiero po mojem przybyciu. Księżna Daszkow, młodsza siostra Elżbiety Woroncow, chce sobie przypisać wszystko, co się działo, a to z powodu, że się znała z kilku dowódzcami spisku, lecz nie ma ona wielkiéj wziętości z powodu siostry, a wiek też jéj (ma 19 lat) nie mógł w nikim wzbudzić zaufania, i chociaż twierdziła, że wszystko przez jéj ręce do mnie przechodzi, to przecież tyle osób przez sześć miesięcy w ciągłych było ze mną stosunkach, a ona zaledwie ich nazwiska znała. Przyznać jéj należy wiele zdatności, lecz jest niezmiernie zarozumiała i niezgodnego humoru, i dla tego wszyscy nasi naczelnicy niecierpią jéj. Lekkomyślni tylko ludzie, zwierzali jéj się z tem, co wiedzieli, a takim też nie powierzano nic ważnego. J. J. Szuwałow, najgłupszy i najnikczemniejszy z ludzi, napisał podobno do Woltera, że dziewiętnastoletnia kobieta zmieniła rząd tego cesarstwa. Proszę Cię wywiedź z błędu tego sławnego męża. Musieliśmy kryć się przed księżną Daszkow z naszemi zamiarami; przez 5 miesięcy o niczem nie wiedziała, a przez cztery tygodnie powiadaliśmy jéj tylko to, na czem nam prawie nic nie zależało. Zasługuje tu także na

Digitized by Google

taire qu'une femme de 19 ans avait changé le gouvernement de cet empire. Détrompez, je vous prie, ce grand Ecrivain, il fallait cacher à la princesse Daschkow les canaux des autres à moi. Cinq mois avant qu'elle sût la moindre chose et les quatre dernières semaines, on ne lui disait que le moins qu'on pouvait. La force d'esprit du prince Boratyński, qui cacha à un frère chéri, adjutant du ci-devant Empereur ce secret, parce qu'il aurait été un confident non à craindre, mais inutile, mérite louange. Dans la garde à cheval un officier nommé Chitrof agé de 22 ans et un bas officier de 17 nommé Potiomkin, ont dirigé toutes choses avec discernement, courage et activité. Voici à-peu-près notre histoire. Le tout se faisait, je Vous l'avoue, sous ma direction très particulière et a la fin, j'y jetai de l'eau, parceque le départ pour la campagne empêchait l'éxécution et que tout était plus que mûr depuis 15 jours. Le ci-devant Empereur, quand il apprit le tumulte de la ville, fut empêché par les jeunes femmes dont il avait composé sa suite, de suivre l'avis du vieux Feld Maréchal Münich qui lui conseillait de se jeter dans Cronstadt, ou de s'en aller avec peu de monde à l'Armée, et quand il alla sur une galère à Cronstadt, la ville était déjà à nous par la bonne conduite de l'amiral Talisin qui fit désarmer le Général Divier qui y était déjà de la part de l'Empereur, quand le premier y arriva. Un officier de port, de son propre mouvement, menaça ce prince malheureux de faire tirer à balle sur sa galère. Enfin le bon Dieu a mené tout à la fin qu'il s'était proposée, et tout cela est plus un miracle qu'un fait prévu et arrangé, car tant de combinaisons heureuses ne peuvent être ensemble sans la main de

Digitized by Google

szczególną uwagę moc charakteru księcia Boratyńskiego, który nawet przed ukochanym przez siebie bratem, adjutantem zmarłego cesarza, nie wyjawił tajemnicy, nie dla tego, żeby się obawiał zdrady, lecz sądził, że tenże na nic nam się nie przyda. W gwardyi konnéj odznaczyli się dwaj oficerowie jeden Chytrow mający 22 lat, drugi Potemkin w 17 tym roku, swoją roztropnością w postępowaniu, odwagą i czynnością. Oto masz prawie opis zaszłych tutaj wypadków. Przed Tobą wyznać mogę szczerze, że wszystko, co się działo, działo się pod moim szczególnym kierunkiem i przy końcu, kiedy już wszystko było przygotowane od dwóch tygodni, musiałam zalać wodą rozniecony przez siebie samą ogień, gdyż z powodu wyjścia wojsk w pole, trzeba było zaniechać wykonania zamiaru. Kiedy się zrobił rozruch w mieście, cesarz bawił się w towarzystwie kilku młodych kobiet, które dowiedziawszy się o rozruchu, nie dozwoliły cesarzowi iść za radą starego Feldmarszałka Münnich, namawiającego go, ażeby czemprędzéj udał się do Kronstadtu, albo żeby, zgromadziwszy w koło siebie garstkę wiernych żołnierzy, cofnął się z nimi do obozu. Kiedy się zdecydował wsiąść na statek i puścić się do Kronstadtu, miasto już należało do nas, dzięki rezolutności admirała Talisina, który przybywszy do miasta i zastawszy już w niem jenerała Divier, wysłanego przez cesarza, kazał go natychmiast aresztować. Oficer portowy z własnego popędu zagroził cesarzowi, iż każe strzelać do jego statku, jeżeli się zbliży do portu. Wreszcie miłosierny Bóg poprowadził wszystko szczęśliwie do końca; wszystkie okoliczności tak nam sprzyjały, że widocznie ręka Boska kierowała niemi. Wasz list odebrałam, lecz stałéj korespondencyi utrzymywać nie jestem

Digitized by Google

Dieu. J'ai reçu votre lettre: une correspondance réglée serait sujette à mille inconvénients, et j'ai vingt mille circonspections à garder et n'ai pas le temps de faire des billets doux nuisibles. Je suis très génée. Je ne puis vous conter tout cela, mais cela est vrai. Jé ferai tout pour vous et votre familie, soyez en fortement persuadé. J'ai mille bienséances et mille ménagements à garder, et avec cela je sens tout le poids du gouvernement. Sachez que tout se fait par le principe de la haine contre les étrangers, que Pierre III passe lui même pour tel. Adieu, il ya dans le monde des situations étranges.

Digitized by Google

w stanie, nie mam czasu do pisania listów, a potem mogłyby mi one bardzo zaszkodzić. Jestem strzeżona ze wszystkich stron. Nie mogę Wam nic więcéj powiedzieć, lecz to, co powiadam, jest prawdą. Bądźcie przekonani, że uczynię wszystko, co tylko będzie w méj mocy dla Was i dla Waszéj rodziny. Muszę zachowywać tysiączne ostrożności i ciągle się mieć na baczności, a przy tem dźwigać jeszcze na swych barkach cały ciężar rządu. Wszystko, co się dzieje, dzieje się na podstawie nienawiści przeciwko cudzoziemcom, i sam Piotr III. uchodził za takiego. Żegnam Was, dziwne są czasem w świecie położenia ludzkie.

LIST CESARZOWEJ z 9go Sierpnia 1762.

Widzę się być zmuszoną wyznać Wam szczerą prawdę; korrespondencya nasza zgubić mnie może. Ostatni Wasz list, na który odpisuję, ledwie że nie został przejęty. Jestem strzeżona na wszystkie strony, a żadne podejrzenie na mnie ciążyć nie może. Muszę postępować jak najotwarciéj; nie mogę do Was pisywać, ani nawzajem odbierać listów. Nie mogę Wam powiedzieć wszystkiego bez zdradzenia tajemnicy; poprzestańcie więc na tem, co Wam powiadam. Możecie być zupełnie o mnie spokojni. Rodzina Wasza może być pewną poparcia z mojéj strony. Wołkoński jest mi koniecznie potrzebny; będziecie mieli Kayserlinga, który potrafi Was we wszystkiem zadowolnić. Poleceń Waszych pilnie przestrzegać będę. Zresztą nie chcę Was wcale łudzić. Zmuszona jeszcze będę robić wiele rzeczy, które się Wam dziwnemi wydać mogą, a to najnaturalniéj

Digitized by Google

LETTRE D L'IMP. Le 9 Aout 1762.

Je ne puis que vous dire la vérité, je cours mille risques par cette correspondance. Votre dernière lettre à la-quelle je réponds a pensé d'être interceptée. Je suis gardée à vue. Je ne dois point être suspecte. Il faut marcher droit; je ne puis pas vous écrire: tenez-vous en repos. Dire tous les secrets intérieurs serait une indiscrétion; enfin je ne puis. Ne vous tourmentez point. J'appuierai votre famille. Je ne puis lâcher Wolkoński; vous aurez Kayserling qui vous servira au mieux. J'aurai égard à toutes vous reccommandations. Je ne veux point d'ailleurs vous leurrer. L'on m'obligera à faire bien des choses étranges encore, et cela le plus naturellement du monde. Si je m'y prête, je serai adorée, si non, ma foi je ne sais ce qui se faira. Si l'on vous dit qu'il y a de nouveau remue dans les troupes, sachez que tout cela n'est chez eux qu'un

Digitized by Google

w świecie. Jeżeli je wypełnię, będę uwielbiana; jeżeli nie, nie macie ani wyobrażenia, jakie ztąd skutki wyniknąć mogą. Jeżeli usłyszycie o nowych jakich rozruchach pomiędzy wojskiem, nie przestraszajcie się; będzie to znakiem, że zbyteczne ich przywiązanie ciężarem mi już być zaczyna. Umierają z obawy, żeby mi się co nie stało; nie mogę ruszyć się z pokoju, ażebym nie słyszała oklasków; jednem słowem: jest-to zapał przypominający czasy Kromwela. La Bruce i marszałkowa są niegodziwe kobiety; druga szczególnie. Należały one ciałem i duszą do Piotra III i wykonywały wszystko, co tylko Elżbieta Woronzow zechciała, a przytem wygadywały na wszystkie strony, że one dopiero muszą z niéj coś wyrobić. Książę Adam jest człowiek bardzo do rzeczy. Nie oddałam listu, i waszego także nie, gdyż nie mogę ich oddać; o prawdziwych przyjaciół bardzo jest trudno; Wy mało ich macie, a ja aż nazbyt. Teplow wiele mi wyświadczył przysług; Adadunow bredzi, Elagin jest przy mnie. Nie mogę się nic dowiedzieć z przesłanych mi hieroglifów, gdyż klucz do nich zniszczyć musiałam w krytycznych czasach. Pokłońcie się ode mnie waszéj Rodzinie i pisujcie do mnie jak najrzadziéj, albo raczéj wcale nie, bez gwałtownéj potrzeby, a w każdym razie bez wszelkich hieroglifów.

LIST CESARZOWEJ z 12 Września 1762.

Czytacie widać moje listy bardzo nieuważnie; powiedziałam Wam i powtarzałam kilkakrotnie że narażona będę na największe niebezpieczeństwa i to z kilku stron razem, jeźli przybędziecie do Rosyi. Powiadacie, że rozpacz Was bie-

Digitized by Google

excès d'amour pour moi, qui commence à m'être à charge. Ils meurent de peur qu'il ne m'arrive la moindre chose, je ne puis sortir sans acclamations de ma chambre; enfin c'est un enthousiasme ressemblant à celui du temps de Cromwell. La Bruce et la Maréchale sont d'indignes femmes, la seconde surtout. Elles étaient de coeur, de corps et d'ame à Pierre III et très dépendantes de sa maîtresse et de ses projets, disant à qui voulait l'entendre qu'elle n'était point encore ce que ces femmes souhaitaient qu'elle fût. Le Prince Adam est chevalier de plus d'une façon. Je n'ai point rendu la lettre, ni la vôtre, parceque je ne puis point les rendre; les amis sont rares, vous en avez peu et moi trop. Teplow m'a servi beaucoup, Adadounof radote, Elagin est près de moi. Je n'ai point de chiffres, vos chiffres, car je n'ai plus les clefs que les temps critiques ont fait écarter. Saluez votre famille et ne m'écrivez que le moins que vous pourrez, ou plutôt point du tout sans nécessité, sans hiéroglifs surtout.

LETTRE DE L'IMPERATRICE,

12 Septembre 1762.

Vous lisez mes lettres avec peu d'attention, je vous ai dit et répété que je cours les derniers risques de différents côtés, si Vous mettez le pied en Russie, Vous vous désespérez. Je m'en étonne, car enfin tout homme raisonnable doit pren-

Digitized by Google

rze. — Dziwię się temu, gdyż każdy rozumny człowiek powinien umieć pogodzić się ze swoim losem. Nie mogę i nie chcę tłómaczyć Wam się z wielu rzeczy. Powiedziałam wam raz i powtarzam jeszcze, że dopóki żyć będę, możecie być pewnymi, wraz z Waszą rodziną, mojéj szczeréj przyjaźni, wdzięczności i poważania. Chociaż poróżniłam się z Waszym Królem o sprawy kurlandzkie, przedstawię mu przecież Wasze życzenie. Sądzę, że Kayserling lepiéj-by to potrafił zrobić od Ryszewskiego, który, słyszałam, nie jest Wam bardzo przychylny; lecz ponieważ taka wasza Wola, polecę mu tę sprawę. Moje postępowanie powinno być bez najmniejszéj nagany. Postępuję tak, jak powinnam; zresztą wystawiona jestem każdéj chwili na wszelkie niebezpieczeństwa, a wasze nazwisko i przybycie do Rosyi mogłoby dać powód do najsmutniejszych następstw. — Powiedziałam Wam już i powtarzam raz jeszcze: chcecie, żeby Wam pochlebiać, a ja ani chcę, ani mogę tego uczynić. Tysiąc razy na dzień potrzebną mi jest podobna stałość umysłu. Osten jest zbyt przemądrzały; wolę głupca, z którym mogę zrobić, co mi się podoba; lecz nie powiadajcie mu tego. Nie dawajcie listów Odarowi. Duńczyk ten jest mi podejrzany, a potem jego siostra robi mi przycinki względem postępowania mego syna, które mnie już i tak martwi. Nie mogę i nie powinnam ustąpić, ani brać udziału w jakichkolwiek sprawach i zawarty podług waszego doniesienia traktat, nie ważny jest, gdyż niemiecki książę nie może nic zrobić bez wiedzy swego starszego brata. Mousey jest niegodziwy człowiek i dałam mu też już odprawę. Nie mogę takich zmian codzień robić. Wołkońskiego potrzebuję, a Kayserlinga już mia-

Digitized by Google

dre son parti. Je ne puis, ni veux m'expliquer sur bien des choses. Je vous ai dit, et je vous le répete, que toute ma vie votre famille et Vous aurez ma très parfaite Amitié, accompagnée de reconnaisance et d'une considération particulière. Quoique je sois brouillée par les affaires de Courlande avec votre Roi, cependant je ferai toutes les recommandations que vous demandez. J'ai cru que Kayserling les ferait mieux que Ryszewski, qu'on ne vous dit pas être dévoué, mais puisque vous voulez, celui-ci en sera chargé. Il n'y a que ma coduite qui puisse assurément me soutenir. Elle doit être telle que je la tiens; d'ailleurs tous les embarras du monde peuvent me survenir et votre nom et votre arrivée est capable de produire les plus tristes effets. Je vous l'ai répété et je vous le dis encore, vous voulez être flatté. Je ne le puis, ni ne le veux, il me faut mille fois par jour pareille fermeté. Osten a trop d' esprit; j'aime mieux un sot dont je viendrai à bout, ne lui dites pas cela. Ne donnez point de lettres à Odar. Le Dannemar m'est suspect, et puis sa soeur me fait des chicanes sur les affaires de mon fils, dont j'ai tout lieu de me plaindre. Assurément je ne dois, ni ne puis céder, ni partager ses affaires avec ame qui vive, et leur traité est nul, parcequ'un cadet en Allemagne sans son aîné ne peut rien conclure. Monsey est un misérable auquel j'ai donné son congé. Je ne puis point ainsi changer de jour au lendemain. Kayserling est nommé pour aller chez Vous et j'ai besoin de Wołkoński. Mon systéme est et sera, à moins de perdre l'esprit, de ne vouloir être sous le jong d'aucune cour, aussi songé-je, Dieu merci, de faire la Paix, de mettre mon Etat obéré dans le meilleur état possible

Digitized by Google

nowałam posłem do Was. Zasadą moją jest i będzie do śmierci, żeby nigdy nie dać się ujarzmić przez którykolwiek z dworów (i dzięki Bogu dotychczas mi się to nie zdarzyło) żeby starać się zawsze o pokój i żeby państwo moje przyprowadzić do kwitnącego stanu. Wszyscy, którzy mówią inaczéj, kłamią bezczelnie. Bestużew jest senatorem i zasiada w wydziale spraw zagranicznych; radzimy go się i pochlebiamy mu, kiedy nam to jest potrzebnem. Wszystko jest spokojnie. Przebaczcie mi; lecz tam, gdzie idzie o dobro Ojczyzny, wszystkie inne względy ustępują. Hetman jest ciągle przy mnie, a Panin z całego mego dworu jest najprzebieglejszy, najrozsądniejszy i najgorliwszy. Adadunow jest naczelnikiem rękodzielnictwa. Doprawdy, że jeżeli kto da pieniędzy moim ministrom dla zjednania sobie ich przychylności, zawiedzie się niezmiernie w swoich rachubach, gdyż mogłabym przysiądz, że oni to tylko robią, co ja im każę. Wysłucham cierpliwie wszystkich ich przedstawień, ale ostatecznie zrobię, co sama uznam za stósowne. Żegnam Was, możecie być zawsze pewni mojéj przyjaźni i pomocy w każdym razie, i pozwólcie mi kierować saméj memi sprawami. — Kiedy 18 lat ciągłych intryg, które każdéj chwili zgubić mnie mogły, nie tylko mnie nie zgubiły, lecz owszem posłużyły mi do utorowania sobie drogi do tronu, czegóż teraz dopiero spodziewać się mogę? Nie mogę jednak robić Wam nadziei, gdyż toby nas obojga zgubić mogło. Zapomniałam Wam powiedzieć, że Bestużew lubi i obsypuje łaskami wszystkich, którzy mi służyli z całą gorliwością, do jakiéj byli zdolni; są to prawdziwi hohatyrowie, gotowi do poświęcenia wszelkich osobistych widoków dla dobra Ojczyzny i

Digitized by Google

et puis tout. Tous ceux qui vous disent autrement sont des grands menteurs. Bestouchef est Sénateur et a sa place dans le Collège des affares étrangéres; il est consulté et fêté autant qu'il le faut. Tout le monde est tranquille. Pardonnez, prenant des noms honnêtes pour la patrie, il ny' a plus d'autre nom qui tienne. Le Hetman est toujours avec moi et Panin est l'homme de ma Cour le plus habil, le plus sensé, le plus zélé. Adadounof est président des Manufactures. Ma foi, si l'on donnera de l'argent à mes ministres, on sera bien attrapé, car quoiqu'on dise, je vous peux jurer qu'ils ne font que ce que je leur dicte. Je les écoute tous, et je fais mes conclusions moi-même. Adieu, soyez assuré que j'aurai toujours une singulière amitié pour Vous et tout ce qui vous touche, et laissez-moi dèmêler mes embarras. Si tous les embarras de dix huit ans, où naturellement je devais succomber, se sont réduit à me faire ce que je suis, que ne dois je attendre? Mais je ne puis point flatter et je ne veux point nous perdre. J'oubliai de vous dire que Bestouchet aime et caresse beaucoup ceux qui m'ont servi avec autant de zèle que la beauté de leur caractère le pouvait faire attendre; vraiment ce sont des héros prêts à sacrifier leurs vues pour la Patrie et aussi estimés qu'estimables. —

Digitized by Google

godni jak największego szacunku, którego im też nikt nie odmawia.

LIST CESARZOWEJ z 11 Listopada 1762.

Odebrałam wasz numer 5. Chcąc z surowością zarządzić poszukiwania względem mniemanéj zdrady, trzebaby mieć w ręku wiele dowodów; zresztą niepodobieństwem jest prawie, ażeby ten, którego mi wymieniacie, miał znać moje zamiary, gdyż tylko z Kayserlingiem mówię zupełnie otwarcie; mam do niego zupełne zaufanie i dałam mu już instrukcye własną mą ręką pisane; starać się będę, ażeby nie działano wbrew mojéj woli. Nie mogę, ani nie chcę wymienić Wam wszystkich przeszkód, dla których nie możecie tutaj przybyć. Powiedziałam Wam już dosyć w poprzedzających listach, a możecie zawierzyć mojemu słowu. Ja tylko sama potrafię kierować sobą w każdém położeniu życia, choćby ono najtrudniejszém było. Nie radzę Wam wybierać się potajemnie w drogę, gdyż moje kroki wszystkie muszą być jawne. Moje położenie jest bardzo trudne, muszę baczyć na tysiące względów; najprostszy żołnierz w gwardyi, widząc mnie, mówi sobie: *oto moje dzieło*, a pomimo tego, panuje ciągle wielkie wzburzenie umysłów, którego dowody nie tak dawno jeszcze się objawiły. Przyznaję się, iż chętnie chciałabym wiedzieć wszystko złe, co o mnie sądzą w innych krajach, gdyż tutaj wszystko jest *cosi, cosi*. (?) Bądźcie przekonani, że o was pamiętam i wspieram, jak mogę. Ryszewski dostanie porządną burę. Byłam już poprzednio niezadowolniona z niego, lecz teraz jeszcze bardziéj. Streliałow bardzo mnie

Digitized by Google

LETTRE de L'IMPERATRICE, 11 Novembre 1762.

Votre Numéro 5 m'est parvenu. Pour traiter l'affaire de la prétendue trahison avec vigueur, il faudrait bien des preuves, mais enfin il est impossible qu'au juste celui que vous me nommez sache mes desseins, parcequ, il n'y a que Kayserling à qui je me sois ouverte; il a toute ma confiance et mes instructions écrites de ma propre main; je mettrai ordre à être servie selon mes intentions. Je ne puis, ni ne veux vous dire tous les empêchements qu'il y a pour vous à venir ici. Je vous en ai dit assez dans mes precédentes, et je ne vous mens point. Il n'y a que moi qui puisse me gouverner dans toutes les situations de ma vie. Je vous deconseille des voyages secrets, parceque mes pas ne peuvent pas l'être. Ma situation est telle que j'ai bien des ménagements à garder, et le moindre soldat aux gardes en me voyant se dit: *Voilá l'ouvrage de mes mains*, et malgré cela, tout est fermentation dont encore nouvellement vous devez avoir entendu des preuves. Je vous avoue que je désirerais fort savoir le mal qu'on dit de moi, dans les autres pays, car pour ici, tout est *cosi, cosi.* Soyez assuré que je vous soutiens et soutiendrai. Ryszewski aura un pied de nez. J'en étais dèja fort malcontente, et à présent je le suis encore plus. Je suis étonnée de Strelialow, il a eu ordre de se cacher de sa commision à Ryszewski par le conseil de Kayserling, il me l'a décrit comme peu sûr et très sot, chose que demon-

Digitized by Google

zadziwia, miał on rozkaz ukrywania danego sobie polecenia przed Ryszewskim, a to za radą Kayserlinga, który go ma za niepewnego i ograniczonego, czego najlepszym dowodem są jego listy. Napiszę zaraz do Kayserlinga względem danych mi przez Was poleceń. Listy Wasze śmiertelnéj mnie nabawiają trwogi. Nie wiem, co mówią o ludziach otaczających mnie, lecz wiem, że to nie są podli podchlebcy, ani dusze nikczemne i podłe, znam ich dobrze, znam ich uczucia patryotyczne, prawość charakteru i zamiłowanie cnoty; nie dadzą się oni ująć pieniędzmi, gdyż mają wszędzie nieograniczony kredyt. Jeżeli pomimo tych przymiotów nie znaleźli jeszcze łaski w oczach tych, którzyby ich chcieli widzieć tak popsutych, jak sami są, w takim razie będziemy się musieli obejść bez ich łaski. Zobaczę, co będę mogła zrobić dla Ostena, którego chętnie chciałabym mieć przy sobie. Gdyby Wam, miano robić zbyt wiele trudności, możecie się odwołać do mnie jako dającą gwarancyą za Was, gdyż instrukcye, które dałam Kayserlingowi, na tym samym są oparte fundamencie. W każdym liście, który przesyłam temu posłowi, zalecam mu, ażeby Was wspierał. Waszą rodzinę pozdrówcie ode mnie. Przebaczcie, że tak urywkowo piszę; mam bardzo wiele do czynienia. Wasze cyfry odebrałam. Bestużew nie ma u mnie łaski, radzę go się tylko dla formy.

LIST CESARZOWEJ z 27 Listopada 1762 A. S.

Postanowiliście widać udawać, że nie możecie zrozumieć tego, co Wam prawię od sześciu już miesięcy; jeżeli tu przybędziecie, zgubicie nas

Digitized by Google

trent ses lettres. Je m'en vais écrire à Kayserling pour vos nouvelles reccommandations. Je meurs de peur pour les lettres que vous m'écrivez. Je ne sais point ce qu'on dit des gens qui m'entourent, mais je sais bien que que ce ne sont pas de vils flatteurs ni des ames lâches et basses; je ne leur connais que des sentiments patriotiques, aimant et pratiquant le bien, ne trompant personne et ne prenant point d'argent, parceque leur crédit les met en droit de faire. Si avec ces qualités ils n'ont pas le bonheur de plaire à ceux qui les voudraient voir corrompus, ma foi, eux et moi, nous nous passerons de leur approbation. Je verrai ce que je pourrai faire pour Osten que je serais très aise d'avoir à mon service. En cas de trop grandes persécutions pour vous chez vous, vous pouvez me réclamer comme garante de vos libertés et c'est sur ce point que sont fondées toutes les instructions de Kayserling. Je ne fais pas de lettre à cet ambassadeur sans lui dire de vous soutenir. Mille compliments à vos parents. Pardonnez la confusions de cette lettre. Je suis pressée, j'ai reçu vos chiffres. Bestouchef n'a pas de crédit chez moi. je ne le consulte que par forme.

LETTRE de L'IMPERATRICE

27 Novembre 1762 A. S.

Eh bien, puisqu il faut parler tout net, et que vous avez résolu de ne point comprendre ce que je vous dis depuis six mois, c'est que, si

Digitized by Google

obojgo. Dałam jak najwyraźniejsze rozkazy Kayserlingowi, Ryszewskiemu porządną naganę a Wy jeszcze mówicie, że Was nie popieram; powiedźcież mi proszę, co mam więcéj uczynić. Do Ostena kazałam pisać. Bardzo łatwo jest robić komu wyrzuty, lecz gdyby ten ktoś postępował podług woli tych, których chcecie widzieć około niego, dawnoby już był zginął. W czemżeż to okazałam taką okropną niewdzięczność? — Czy w tem, że nie dozwalam i sprzeciwiam się Waszemu przybyciu tutaj? — Mojem zdaniem, nie macie się tak bardzo o co gniewać. Powiedziałam Wam już, że nawet nasza korespondencya bardzo mi jest szkodliwą, i gdybyście byli rozsądni, nie pisywalibyście do mnie wcale, oddając po prostu wszystko, co się tyczy interesów Kayserlingowi, a on prześle mi, co będzie sądził za potrzebne. Ostatni Wasz posłaniec, jadący do Breteuil, napadnięty został przez złodziei i ledwie życia nie postradał; dopiero byłaby piękna historya, gdyby moje listy były się dostały w ręce urzędników, a daléj i ministerium. Wszystkie listy odebrałam i nie spodziewałam się, żebym mogła być obwiniona o niewdzięczność po najszczerszych i najmocniejszych zapewnieniach o mojéj przyjaźni dla Was i dla Waszéj Rodziny. Możecie mówić, co chcecie, a ja dowiodę Wam mojéj przychylności, popierając Was, jak tylko będę mogła.

LIST CESARZOWEJ z 5 stycznia 1763 A. S.

Odpowiadam na Wasz list z 8 Grudnia; nie wiem, czem zasłużyłam sobie na wyrzuty, któremi Wasze listy są napełnione. Zdaje mi się,

Digitized by Google

vous venez ici, vous risquez de nous faire massacrer tous les deux. Si après les ordres les plus précis a Kayserling et des grandes réprimandes à Ryszewski sur leurs conduites envers vous, vous dites que vous n'êtes point soutenu, je vous prierai de me dire comment donc il faudra faire. J'ai fait écrire à Osten; il est vrai qu'il est fort aise d'accabler les gens de reproches, mais si les gens ne se conduisaient que selon la volonté de tous les étrangers que vous voudriez voir autour d'eux, ils n'existeraient pas longtemps. Par où ai-je donc témoigné une si horrible ingratitude? Est-ce parceque je vous empêche et ne veux point que vous veniez ici? Il n'ya pas encore à mon avis de quoi se plaindre. Je vous ai dit que vos lettres même ne valent rien et rien du tout, et que si vous étiez bien sage, vous vous garderiez de les écrire donnant simplement tout ce qui regarde les affaires à Kayserling pour me l'envoyer. Le dernier courrier qui a porté votre lettre à Bretenil, a couru risque de la vie entre les mains de voleurs, et il aurait eté fort joli, que mon paquet eût eté ouvert et déposé ministérialement. J'ai reçu toutes vos lettres, et je ne m'attendais pas qu' après les plus fortes assurances et les plus sincères de mon amitié pour vous et les vôtres, je serai taxée de noire ingratitude. Vous direz ce qu'il vous plaira, cependant je vous prouverai le bien que je veux à votre famille en vous soutenant de mon mieux.

LETTRE de L'IMP., 5 Janvier 1763. A. S.

Je reponds à vottre lettre du 8 Décembre. Je ne sais par où j'ai mérité touts les reproches dont vos lettres sont remplies. Il me semble que

Digitized by Google

że robię dla Was, co tylko mogę. Jeżeli Kayserling nie zwierza Wam się ze wszystkiego, to widać że Was jeszcze dostatecznie nie poznał i rozsądek radzi mu nie wydawać największéj mojéj tajemnicy przed czasem; zresztą powinniście być bardzo kontenci, że Wam jeszcze odpowiadam, nie powinnam już była tego czynić; nie chcę i nie mogę plamić się kłamstwem. Moje postępowanie powinno być wolne od wszelkiego zarzutu. Ode mnie wymaga każdy więcéj, niż od pospolitych ludzi. Nie zabraknie Wam nigdy na poparciu z mojéj strony. Odpowiedziałem Kayserlingowi na trzy memoriały, kazałam mu polecić każdego, kto tylko Wam się będzie podobał, nie czekając na moje potwierdzenie. Osten przybędzie tutaj. Wasze cyfry w numerze 4 tak są niewyraźne, że nie mogłam z nich nic zrozumieć. Możecie być pewni, wraz ze swoją rodziną mojéj pamięci, przyjaźni i jak największego szacunku.

Nota. W zimie r. 1763—1764 pisałem dwa razy do cesarzowéj: *nie rób mnie królem, lecz pozwól przybyć do Petersburga.*

Z dwóch powodów to czyniłem. Pierwszym, było uczucie, które nosiłem w mem sercu, a po drugie, miałem przekonanie, że daleko użyteczniejszym być mogę Ojczyznie jako prywatny człowiek, bawiąc na Jéj dworze, niż tutaj jako Król. Lecz nadaremnie ją błagałem. Pozostała głuchą na wszystkie moje przedstawienia. Przez pewien przeciąg czasu, milord Stermont, Poseł angielski przy naszym Dworze, z polecenia widać swego rządu, pomocnym mi był niekiedy w mojéj korespondencyi z cesarzową. Lecz gdy spostrzeżono w Anglii zmianę zaszłą w Petersburgu względem mnie, milord Stermont oświadczył mi, żebym się już nie spodziewał od niego pomocy i ułatwień.

Digitized by Google

je vous soutiens de mon mieux. Si Kayserling ne s'ouvre point entièrement, c'est qu' assurément il ne vous connait pas encore suffisamment et sa prudence peut-être ne veut point commettre mon plus grand secret avant le temps; au reste. c'est assurément beaucoup que je vous réponds je ne le devrais pas, je ne veux, ni puis mentir. Mon rôle doit être parfait. On attend de moi du surnaturel. La vigueur de mon nom ne vous manquera pas. J'ai répondu à Kayserling sur les trois memoires, je lui ai ordonné de recommander qui vous trouvez bon, sans attendre les ordres d'ici sur chaque recommandation. Osten viendra ici — Vos chiffres n'ont jamais pu être déchiffrés, tant ils étaient embrouillés dans votre Nro 4 Vous pouvez être assuré, vous et votre famille de la dernière attention de ma part et de mon amitié accompagnée de toute l'estime imaginable.

Note. (du roi) Dans l'hiver de 1763 à 1764. J'écrivis deux fois à l'Imp. *ne me faites pas Roi, mais rappellez-moi auprés de vous.*

Deux motifs me dictèrent ces paroles. L'un fut le sentiment que je portais encore dans mon coeur; l'autre était une persuasion. que je ferais plus de bien à ma Patrie comme particulier présent auprès d'Elle, que Roi ici. — Mais ce fut en vain. Mes priéres ne furent point écoutées. Pendant quelque temps milord Stermont, Envoyé d'Angleterre à notre Cour, avait, par ordre de la sienne favorisé et servi de temps en temps ma correspondance en Russie. Lorsqu'on s'aperçut en Angleterre du changement survenu à Pétersburg à mon égard, milord Stermont me déclara qu'il ne pouvait plus continner à me rendre ce service.

Digitized by Google

Zmiana w usposobieniu Rossyi dla nas.

Gdyśmy sądzili, że mamy już wszystko przygotowane do zawiązania konfederacyi, zaszła w Rossyi zmiana, która powstrzymała przedsięwziąć się mające przez nas kroki.

Panin, będący wówczas pierwszym ministrem Rossyi i razem Ochmistrzem W. Księcia, okazał niejaką zazdrość, gdy cesarzowa nie uwiadomiwszy go poprzednio o swych względem Polski zamiarach, przesyłała swoje rozkazy wprost Kayserlingowi. Oświadczył więc cesarzowéj, iż zupełnie jest przeciwny jéj zamiarom względem Polski, i przypomniał jéj dla zrobienia większego wrażenia na jéj umyśle, wszystkie wypadki zaszłe w Moskwie w czasie jéj koronacyi, kiedy W. Książę, jéj syn zachorowawszy, już był w niebezpieczeństwie życia i kiedy widziała się zmuszoną odstąpić zamiaru małżeństwa na pewno już prawie ułożonego, z Grzegorzem Orłowem, gdyż wszyscy magnaci Cesarscy, jako to hetman Rozumowski, kanclerz Woronzow i kilku innych, jak najuroczyściéj zaprotestowali przeciwko temu związkowi. W skutek tych przedstawień Panina, przysłała cesarzowa Kayserlingowi rozkaz, odwołujący wszystkie dawniejsze polecenia. *(Patrz Deklaracya z Petersburga z 15 Lipca 1763.*

ANEKDOTA O BARONIE OSTEN I CZERNICZEWACH.

Dla lepszego wyjaśnienia naszego stósunku do Rosyi, przytoczę tutaj jeden śmieszny wypa-

Digitized by Google

Changement en Russie á notre égard.

Lorsque nous croyions être sur le point de mettre la dernière main à l'ouvrage de notre confédération, il se fit un changement en Russie qui arrêta notre entreprise.

Panin, alors premier Ministre en Russie et Gouverneur du G. Duc, auquel l'Impératrice avait pour ainsi dire, dérobe la connaissance de ses projets en Pologne, se montra jaloux des ordres qu'elle donnait directement à Kayserling relativement à nous. Il fit des remontrances vigoureuses à l'Impératrice contre ce qu'elle méditait en Pologne; il se prévalut pour celle tellement de l'impression craintive qu'avait donné à cette Souveraine tout ce qui s'était passé pendant son couronnement à Moscou pendant lequel une maladie grave avait menacé les jours du Grand Duc son fils, presqu' en même temps qu'elle s'était vue obligée de renoncer au projet tout formé de son mariage avec Grégoire Orlow, parceque tous les principaux de l'Empire, tels que le Hetman Razumowski, le chancelier Woronzow et plusieurs autres, manifestèrent l'opposition la plus décidée à cette union. Il vint donc de sa part des ordres à Kayserling qui rétractaient tout ce qui avait été declaré jusqu'alors. *Voyez la Declaration de Pétersbourg du 15 Juillet 1764. Voyez la Dépeche a Kayserling du 7 Août 1763.*

ANECDOTE SUR LE BARON ET LES CZEPNISZEFF.

Pour bien comprendre quelle était notre positon relativement à la Russie, il faut que je rap-

Digitized by Google

dek, ważny przecież z powodu skutków, jakie za sobą pociągnął.

Baron Osten, który z polecenia swego dworu ułatwił mi korespondencyą z wielką księżną w czasie swego pobytu w Rosyi, a nawet i jako poseł w Polsce, zaprzyjaźnił się bardzo w Warszawie z Ogińskim, wówczas pisarzem, późniéj jenerałem wojsk litewskich; chodziły nawet rozmaite, wcale dla Ostena niepochlebne pogłoski o powodach téj serdecznéj przyjaźni z Ogińskim. Ponieważ zaś ta przyjaźń nie zdawała się mieć żadnéj styczności z polityką i Osten ciągle okazywał mi przychylność; nie miałem powodu zrażać się do niego, tak, że gdy wyjechał z polecenia swego dworu do Rosyi, powierzyłem mu list do cesarzowéj w następującym interesie.

Niedługo po śmierci Piotra IIIgo przybył do mego brata pewien Francuz i rzekł mu: Byłem w służbie rosyjskiéj za Piotra III, lecz po jego śmierci nie mam tam już co robić. Wiem, jak chodzi Waszemu bratu stolnikowi o to, żeby cesarzową teraźniejszą nie spotkało jakie nieszczęście. Słyszałem wiele dobrego o Waszym bracie i dla tego przychylny mu jestem, lubo osobiście nie znamy się wcale. Daję mu więc przestrogę, zupełnie bezinteresowną i szczerą, bo nie żądam nagrody i wkrótce Polskę opuszczam. — Wiem jak najdokładniéj, że Czerniczewowie uknuli spisek, mający na celu pomszczenie śmierci Piotra III i strącenie cesarzowéj z tronu; niech Wasz brat przestrzeże o tem cesarzową.

Lubo ta przestroga mało miała podobieństwa do prawdy, była ona jednak tak ważną i na pozór bezinteresowną, że wolałem donieść o tem cesarzowéj. Napisałem więc w tym przedmiocie list i wręczyłem go Ostenowi. Cesarzowa ode-

Digitized by Google

porte ici un incident dont le ridicule ne diminue pas l'importance par les suites qu'il a eu.

Le Baron Osten, par ordre de sa cour, avait favorisé ma correspondance avec la Grande Duchesse pendant qu'il était à Pétersbourg et depuis, lors qu'il fut employé en Pologne, se lia d'une amitié si étroite et si singulière à Varsovie avec Ogiński, alors Pisarz, et depuis G. Général de Lithuanie, qu'elle donna lieu à une opinion établie qui faisait rire aux dépens d'Osten. Comme cette espèce particulière de liaison ne paraissait pas influer du reste sur la politique, ni sur l'amitié qu'Osten continuait de me témoigner, ma confiance pour lui ne diminuait pas, de sorte que lorsqu'il fut envoyé derechef par sa cour en Russie, je lui confiai une lettre pour l'Impératrice, dont voici le sujet:

Quelque temps après la mort de Pierre III, un Français vint chez mon frère et lui dit: J'ai été au service de Russie, mes connexions du vivant de Pierre III étaient telles qu'elles ne me laissent dans ce pays-là qu'une position fâcheuse. J'ai donc quitté la Russie après la mort de Pierre III. Je sais combien il importe à M. votre frère *Stolnik* qu'il ne mésarrive pas à l'Impératrice régnante. J'ai entendu dire du bien de votre frère, cela fait que je m'intéresse à lui sans le connaître personnellement.

Donnez-lui un avertissement qu'il peut et doit regarder comme sincère, puisque je ne lui demande, ni à vous, aucune récompense et que je ne reste pas en Pologne. Je sais avec certitude que les Czerniczefs ont formé un plan pour venger la mort de Pierre III et détrôner l'Impératrice; qu'il en avertisse l'Impératrice.

Je ne voyais, à la vérité, que peu d'apparence

Digitized by Google

brawszy go, odpisała mi, że ta przestroga zupełnie jest nieuzasadniona i kłamliwa. Lecz przez długi czas nie wiedziałem, że Osten uwiadomił Czerniczewów o treści listu, który przez niego przesłałem cesarzowéj. Z tego powodu obydwaj Czerniczewowie, to jest Zachar i Iwan, stali się mymi nieprzyjaciołmi; szczególnie Zachar do saméj śmierci nienawidził mnie i zarazem całéj Polski i dał tego dowody w r. 1772.

MISSYA NOSTITZA W WARSZAWIE
i robiona mi propozycya.

Wkrótce po śmierci Augusta IIIgo, elektor, najstarszy jego syn, zaczął się starać o tron polski i małżonka jego także bardzo wiele w tym celu intrygowała. Wysłano z tą missyą szambelana Nostitza do Warszawy. Dwór saski wpadł pomiędzy innemi na koncept: obiecania mi znacznéj sumy pieniędzy i wiele innych rzeczy, ażebym tylko nie stawał im na przeszkodzie. Radzca Schmidt, który przyszedł z tą propozycyą do mnie, sam się śmiał ze swego posłannictwa, przewidując, jaką mu dam odpowiedź. Lecz wszystkie te projekta saskiego dworu w niwecz obróciła ospa, na którą elektor saski umarł, a na żadnego z pozostałych jego braci nie chciano się zgodzić.

Digitized by Google

de vérité à cet avertissement; cependant il paraissait si désintéressé, il était si important, que je ne me crus pas permis de le laisser ignorer à l'Impératrice. Osten porta le lettre que je lui écrivis à ce sujet. l'Impératrice me répondit comme ne croyant pas à la vérité de cet avis. Mais j'ignorais longtemps qu'Osten avait averti les Czerniczefs eux-mêmes de ce dont j'avertissais par lui l'Impératrice. Cela fut cause que les deux frères Czerniczefs, c'est-à-dire Zachar et Iwan devinrent mes ennemis, mais surtout Zachar le fut jusqu'à sa mort, de moi et de la Pologne, et l'on en verra un effet funeste à la Pologne dans l'année 1772.

MISSION DE NOSTITZ A VARSOVIE;

Proposition faite à moi.

Peu après le décès d'Auguste III, l'Electeur son fils ainé fit des tentatives en Pologne pour lui succéder, l'Electrice, sa femme, en fit sous main des particulières.

Le chambellan Nostitz fut envoyé à cet effet à Varsovie. La cour de Saxe imagina entre autres de me proposer à moi une somme d'argent et beaucoup d'autres promesses pour me détourner de cette compétence. Le conseiller Schmidt qui en fut chargé riait lui-même de l'objet de sa commission en prévoyant ma réponse. Mais tous ces projets saxons furent renversés par la petite vérole qui emporta l'Electeur de Saxe et personne ne voulut se prêter à lui substituer un de ses frères.

Digitized by Google

WAŻNA PROPOZYCYA
uczyniona mi przez Kayserlinga.

W połowie zimy roku 1764, kiedy wszystko zdawało się sprzęsięgać, żeby mnie nie dopuścić do tronu, poseł Kayserling, okazujący mi ciągle największą przychylność, rzekł do mnie pewnego dnia: Cóżbyście sądzili o pomyśle, który Wam komunikuję, żebyśmy osadzili na tronie Księcia Czartoryskiego, wojewodę ruskiego, a Waszego stryja, zamiast Was. Powiedzcie mi szczerze Wasze zdanie, który z Was mógłby więcéj dla Polski dobrego zrobić. Za trzy dni przybędę do Was po odpowiedź, macie więc czas do namysłu.

Tysiące najrozmaitszych myśli przesuwało mi się w ciągu tych trzech dni po głowie. Najwięcéj przecież zajęła mnie ta, że jeżeli zostanę królem, cesarzowa prędzéj czy późniéj będzie mogła mnie poślubić; jeżeli zaś nie zostanę nim, będę się musiał wyrzec wszelkiéj nadziei zostania jéj mężem.

Z drugiéj strony, było trzech ludzi, do których wówczas jak najtkliwiéj byłem przywiązany, to jest: mój starszy brat, Rzewuski, wówczas pisarz późniéj marszałek, i Branicki, z którym zaprzyjaźniłem się w Rosyi. Otóż mój stryj, wojewoda ruski, przy kilku sposobnościach dał dowody swojéj ku nim nieprzychylności. Wreszcie znałem go w ogóle jako despotycznego, zaciętego człowieka. Z tych tedy powodów, gdy upłynęły owe trzy dni dane mi do namysłu, oświadczyłem, że lubo dla mnie okazywał się wojewoda zawsze jak najlepszym, miałbym przecież powody obawiać się, żeby jego panowanie nie było zbyt despotyczne i że dla dobra narodu le-

Digitized by Google

PROPOSITION IMPORTANTE

de Kayserling à moi.

Vers le milieu de l'hiver, en 1764, dans le temps que les difficultés paraissaient s'accumuler contre mon élévation au trône, l'ambassadeur Kayserling qui me marquait constamment la confiance la plus affectueuse me dit un jour: que penseriez-vous d'une idée sur la quelle je veux avoir votre propre avis? Ce serait de porter au trône le prince Czartoryski Palatin de Russie, votre oncle, au lieu de vous; dites-moi franchement ce que vous croiriez qui serait plus avantageux à la Pologne. Vous me répondrez là-dessus dans trois jours.

Dans cet intervalle mille pensées différentes me montrèrent successivement tous les côtés de la question. Celle qui m'occupa le plus fut, que tôt ou tard l'Impératrice pourrait penser à m'épouser si je devenais roi, et que, si je ne le devenais pas, cela ne serait jamais.

D'un autre côté les trois hommes que j'affectionnais le plus tendrement alors étaient: mon frère ainé, Rzewuski, alors Pisarz, depuis Maréchal, et Branicki, celui avec qui j'avais fait amitié en Russie. Or mon oncle, le Palatin de Russie leurs avait donné à tous trois, dans bien des rencontres, des marques sensibles de sa mauvaise volonté. Enfin je connais-sais en général l'esprit despotique et implacable de mon oncle. Ce furent là les motifs qui, au bout de trois jours, me portèrent à dire que, telle amitié que je crusse voir dans mon oncle pour moi personnellement, j'avais lieu de croire qu'en totalité le règne de mon oncle serait dur et que, par cette rai-

Digitized by Google

piéj byłoby, gdybym ja został królem. Jak tylko Kayserling usłyszał moją odpowiedź, rzekł z żywością: *niech nas Bóg zachowa od despotycznego rządu* i prosił, ażeby już więcéj o tem mowy nie było pomiędzy nami.

Okoliczność ta, tak ważna w mojem życiu, utwierdziła mnie jak najmocniéj w mniemaniu, że ze wszystkich wad ludzkich pycha najmniéj godną jest pobłażania. Ten kto się cieszy, że dobrze powiedział lub dobrze sobie postąpił, przy téj lub owéj sposobności, nie rozważy sobie, że człowiek nie jest w stanie sam potrzebnéj sobie myśli stworzyć, że wszystkie, a szczególniéj ta, któréj powodzenie najbardziéj nam podchlebia, nie od nas, lecz od Boga pochodzi. Dopiero w 8 lat po téj odpowiedzi danéj Kayserlingowi, przyszła mi myśl, jak powinienem był jemu odpowiedzieć. Gdybym był powiedział: Pod tym tylko warunkiem będę się starał o tron, jeżeli będę miał pewność, że cesarzowa odda mi swoją rękę, jeżeli zaś nie, proszę tylko o wyjednanie względów u przyszłego króla dla moich trzech przyjaciół, a ja pozostanę sobie prywatnym człowiekiem, gdyż bez cesarzowéj, korona nie nęci mnie wcale; tym sposobem byłbym wszystkiemu zadosyć uczynił. W pierwszym razie Polska wzrosłaby była do nadzwyczajnéj potęgi. W drugim, nabyłbym nowego prawa, jeżeli nie do miłości, to przynajmniéj do wdzięczności cesarzowéj. Byłbym zapewnił los moich przyjaciół, i sam byłbym mógł być pewien wszelkich łask i względów mojego stryja, gdyby tenże był został królem. Byłbym oszczędził sobie wszystkich zgryzot, trapiących mnie teraz, a ojczyznie wszystkich nieszczęść, o których będzie mowa w dalszym ciągu tego pamiętnika, a do których gło-

Digitized by Google

son, je croyais que pour le bien de la nation il valait mieux que ce fût moi que lui qui parvînt à la couronne. Du moment que Kayserling entendit ma réponse, il me répartit avec vivacité. *Dieu nous préserve d'un regne dur!* et il ajouta qu'il ne voulait plus qu'il fût seulement question de ce qu'il m'avait proposé.

Cette circonstance si importante de ma vie est celle qui m'a le plus confirmé dans le sentiment que de toutes les erreurs humaines la moins excusable est l'orgueil. Celui qui s'applaudit d'avoir bien dit ou bien fait dans telle et telle occasion ne considère pas que l'on n'est pas maître de se donner une pensée, que toutes, et nommément celle, dont le succès nous flatte le plus, nous vient de Celui à qui il plait de nous l'envoyer. Ce ne fut que 8 ans après cette réponse que je fis à Kayserling, que se présenta à mon esprit la réponse que j'aurais dû lui faire. Si je lui avais dit: Je ne veux devenir roi, que si j'ai la certitude d'épouser l'Impératrice; si cela m'est refusé, je ne demande que l'assurance des grâces du roi futur pour mes trois amis, et je resterai particulier, car sans l'Impératrice la couronne n'a point d'appas pour moi. De cette manière j'aurais tout concilié. Dans le premier cas, quel n'eût pas été le degré de splendeur auquel la Pologne serait montie. Dans le second, je me serais cependant acquis un nouveau droit, si non à l'amour, du moins à la reconnaissance de l'Impératrice. J'aurais assuré la fortune de mes amis et j'aurais été sûr de la plus grande faveur et de tous les agréments possibles dont un particulier puisse jouir de la part du Roi mon oncle, et je me serais épargné tous les chagrins et à ma patrie tous les malheurs dont nous verrons dans la suite de ce

Digitized by Google

wnie przyczyniło się to, że stryj nie mógł mi przebaczyć, że go odsadziłem od tronu.

Jestem przekonany, że wiedział o propozycyi zrobionéj mi przez Kayserlinga, może nawet sam tę myśl podał. Wnoszę to z następującéj okoliczności: gdy blizko w 6 miesięcy potem była mowa o trudnościach, z jakiemi mój wybór będzie połączony, i że może z tego powodu przyjść nawet do krwawych starć, na co, gdym rzekł, że wolałbym wcale nie panować, gdyby z tego powodu choć jedna kropla krwi polskiéj miała być przelaną, księżna strażnikowa, późniéj wielka marszałkowa, zawołała z zapałem: *a wszakżeż to zależało tylko od.....* i zmięszana, niedokończywszy zdania, zwróciła rozmowę na inny przedmiot.

W kilka tygodni po powyżéj wspomnianéj propozycyi Kajserlinga, odezwał się do mnie z tem, że gdybym się ożenił z jedną z córek Potockiego, wojewody kijowskiego, usunąłbym sobie wiele trudności. Wówczas dopiero, lecz już za późno, oświadczyłem mu, że jeżeli cesarzowa mi nie odda swéj ręki, nie myślę się wcale żenić. Odpowiedział mi, że podobny związek zbyt wiele obudziłby zazdrości, i mógłby poruszyć całą Europę, a potem pokazał mi depeszę, w któréj donosi cesarzowéj, że widział łzy w moich oczach na samą myśl małżeństwa z inną osobą jak ta, którą sobie moje serce obrało. Lecz to wszystko pozostało bez skutku.

Od śmierci Augusta III aż blisko na cztery tygodnie przed moją elekcyą, wojewoda ruski nie tracił nadziei, że tym lub owym sposobem zdoła sobie wyjednać koronę, aż pewnego dnia, gdy wynurzał to Kayserlingowi będącymu wprawdzie posłem, lecz nie mającemu wówczas pełnomocnictwa do załatwienia spraw, tenże odpowiedział wo-

Digitized by Google

mémoire la cause primitive, en ce que mon oncle ne m'a jamais pardonné que ce n'est pas lui qui est devenu Roi.

Je suis persuadé qu'il était au fait, (si même il n'était pas l'auteur) de la proposition de Kayserling à moi. J'en juge parcequ' environ 6 mois après, dans un moment ou l'on a parlé des oppositions probablement sanglantes que mon élection pourrait rencontrer, comme j'ai dit sur cela que j'aimerais mieux ne pas devenir Roi, s'il devait en coûter une goutte de sang polonais, la princesse Strażnik, depuis Gde Maréchale, prononça avec feu ce peu de paroles, *mais il n'a pas dépendu que....* et puis elle s'interrompit elle- même en se troublant et détourna la conversation sur d'autres objets.

Quelques semaines après la question susdite que Kayserling m'avait faite, il me dt que si j'épousais une de filles du Palatin du Kiow Potocki cela pourrait applanir bien des difficultés pour moi. Je lui témoignai alors, (mais trop tard), combien toute idée du mariage autre que celui de l'Impératrice me répugnait. Il me répliqua qu'une telle union donnerait trop de jalousie et pourrait mettre l'Europe en combustion, et ensuite il me montra une dépêche dans laquelle il mandait à l'Impératrice qu'il m'avait vu les yeux remplis de larmes à la seule idée d'un mariage quelconque qui ne serait pas conforme au seul désir de mon coeur. Mais encore cela resta sans effet.

Depuis le moment de la mort d'Auguste III jusqu'à environ quatre semaines avant celui de mon élection, le prince Palatin de Russie n'a pas cessé d'espérer que, de manière ou d'autre, il parviendrait pourtant à la Couronne, jusqu' à

Digitized by Google

jewodzie: *Pomimo tego wszystkiego, możemy rachować przynajmniej na 50 głosów za stolnikiem, a w dodatku będziemy mieli całe wojsko i skarb cesarzowej.* Dopiero od tej chwili zwątpił mój stryj o możebności dostania się na tron.

ANEGDOTA O CESARZOWEJ, odnosząca się do mojéj elekcyi.

Na kilka tygodni przed oznaczonym już dniem mojéj elekcyi cesarzową ogarnęła obawa, żeby moja elekcya nie ściągnęła na nią zbyt wielkich nieprzyjemności, a może nawet i wojny ze strony Turków; wbrew więc zdaniu Panina, napisała do Kayserlinga, że ponieważ lęka się narazić cesarstwo i siebie na jakie niebezpieczeństwo, przez ciągłe popieranie mnie na kandydata do tronu, rozkazuje mu nieryzykować formalnéj rekomendacyi mojéj osoby, lecz działać, o ile możności, jak najostrożniéj. Panin domyślając się tego, ośmielił się dołączyć ze swéj strony kilka słów do Kayserlinga: „Nie wiem, co cesarzowa do Was pisze; lecz po wszystkiem, cośmy dotychczas uczynili, honor naszéj monarchii i cesarstwa wymaga, ażebyśmy dokonali zaczętego dzieła, gdyż cofając się, bardzobyśmy sobie mogli zaszkodzić. Postępujcie więc tak, jak dotąd, a ja biorę na siebie całą odpowiedzialność.“

Kayserling odważył się nie wypełnić rozkazów cesarzowéj i poszedł za radą pierwszego jéj ministra. Wygotował urzędownie akt polecający mnie w imieniu cesarzowéj, a ponieważ był chory, nie mogąc go sam wręczyć osobiście prymasowi, jak się to działo przy poprzednich elek-

Digitized by Google

ce qu'un jour qu'il représentait au Prince de Repnin (que l'Impératrice avait adjoint au comte Kayserling avec le caractère seulement d'Envoyé) celui ci répondit au Prince Palatin: *Malgré tout ce que vous me dites, nous réussirons pourtant bien à réunir au moins 50 voix en faveur du Stolnik et l'Impératrice y ajoutera tous ses trésors et toutes ses armées.* — Ce ne fut que de ce moment que mon oncle renonça à ses espéreuces.

ANECDOTE DE L'IMPERATRICE
relative à mon Election.

Quelques semaines avant le jour fixé déjà pour mon Election, l'Impératrice conçut tant de crainte que mon élection ne lui attirât de trop grands embarras et même une guerre de la part des Turcs, que contre l'avis de Panin, elle écrivit à Kayserling, que comme elle craignait trop d'inconvénients pour son Empire et pour elle en soutenant indésistablement ma promotion au trône, elle lui ordonnait de ne pas risquer une reccommandation formelle de ma personne, mais d'agir seulement de la manière dont il pourrait se promettre des conséquences les moins fâcheusses. Panin osa écrire à Kayserling: Je ne sais ce que l'Impératrice vous écrit, mais après tout, ce que nous avons fait jusqu' ici, l'honneur de notre souveraine et de notre empire est trop engagé; si nous reculons, nous nous ferons trop de tort, ainsi faites ce qu'il faut pour achever la besogne. C'est moi qui Vous le dis hardiment.

Kayserling eut le courage de désobéir a sa Souveraine et de suivre l'avis de son premier Ministre. Il dressa un acte formel de reccom-

Digitized by Google

cyach, przesłał go przez barona Asche, sekretarza poselstwa i elekcya odbyła się prawie jednogłośnie i tak spokojnie, że nawet wiele kobiet znajdowało się na polu elekcyjnem pośród szeregów szlachty i nie przytrafił się żaden przypadek, wyjąwszy, że koń, kopnąwszy S. Trojanowskiego w nogę, złamał mu ją. Wiele dam łączyło swe głosy z okrzykami wydawanemi po kolei przez szlachtę z różnych województw, gdy prymas objeżdżając szeregi w otwartym powozie, odbierał z rąk marszałków każdego województwa lub pierwszych senatorów podpisy obecnych. — Ogólna liczba podpisów, jak to już wyżéj powiedziałem, wynosiła . . . . Kilka osób zajęło się policzeniem osób otaczających pole elekcyjne i zgodziło się z małą różnicą na summę 25,000 osób, z których żadna nie podniosła głosu przeciwko mnie.

Cesarzowa pisząc nieco późniéj poufny list do P. Geoffrin, tak się o mnie wyraziła: *Wychowaniec Wasz został królem, sama nie wiem, jakim sposobem;* które to miejsce widziałem w oryginale na własne oczy. Jest to więc najlepszym dowodem, że przy końcu nie miała zamiaru popierania mnie. Lecz polityka kazała mi udawać, jak gdybym był przekonany, że użyła wszelkich środków, ażeby mnie tylko na tronie osadzić.

Digitized by Google

mandation pour ma personne, au nom de l'Impératrice, et comme il était malade, au lieu de le remettre en personne au Primas, (comme cela s'était pratiqué dans les élections précédentes) il le lui fit remettre par le Baron Asche, son Secrétaire d'ambassade, et l'élection fut parfaitement unanime et si tranquille que nombre de Dames se trouvèrent présentes sur le champ Electoral au milieu des escadrons de noblesse, sans qu'il arrivât le moindre accident à personne, excepté une seule jambe cassée par un coup de pied de cheval au S. Trojanowski.

Beaucoup de Dames mêmes melèrent leurs voix à celles des acclamations que faisaient successivement les Palatinats, lorsque le Primas. dans un char ouvert en fit la tournée pour recevoir de la main de chaque Maréchal des Confédérations Palatinales respectives ou de leurs premiers Sénateurs, les suffrages signés par ceux qui se trouvaient présents. Le nombre des signatures fut, comme je l'ai dit plus haut, de.... Mais plusieurs personnes s'étant occupés à compter le nombre total des personnes qui entouraient le champ Electoral, se sont accordées, avec peu de différence, à porter la somme totale à environ 25,000 personnes dont aucune n'éleva la voix contre moi.

L'Impératrice écrivant une letrre de confiance à Madame Geoffrin quelque temps après se servit de cette expression que madame Geoffrin m'a montrée en original depuis: *Votre fils* (en parlant de moi) *est devenu Roi, je ne sais pas comment.* Tant il est vrai qu'elle n'avait pas eu finalement l'intention décidée de me porter au trône. Mais la convenance a voulu que je misse constamment en fait qu'elle avait employé tous ses moyens pour m'y conduire.

Digitized by Google

KOPIA LISTU

wręczonego cesarzowéj rosyjskiéj w Kaniowie 6 Maja 1787 r.

Wdzięczność króla dla cesarzowéj i obowiązki jego względem Ojczyzny zniewalają go do przedstawienia zobopólnych dla obydwóch narodów korzyści, któreby wyniknęły z zawarcia stałego odpornego aliansu. Dopóki Europa będzie zupełnie spokojna i Rosya tylko z Turcyą prowadzić będzie wojnę, wewnętrzny stan teraźniejszéj Polski może być dla Rosyi zupełnie nieszkodliwy, chociaż dla Polaków zawsze bardzo przykry, gdyż nagabywani są ciągle przez sąsiednich mocarzy, którzy zaraz zmieniliby sposób postępowania z Polską, gdyby taż połączona była z Rosyą stałym aliansem. Lecz gdyby się wojna zapaliła w Europie, lub gdyby Turcya dostała posiłki od którego z sąsiadów Polski, Rosya mogłaby wówczas pożałować, że nie korzystała z propozycyi króla, gdyż to mocarstwo, któreby z Rosyą zerwało, nie omieszkałoby sobie zapewnić wprzódy pomocy Polski.

Dla zapobieżenia smutnym skutkom, któreby mogły ztąd wyniknąć ze szkodą obydwóch razem państw, a szczególnie Polski, jako bardziéj narażonéj na wszystkie nieszczęścia z wojny domowéj wynikające, nie ma innego sposobu, jak tylko połączyć obydwa te państwa stałym aliansem, ażeby w razie potrzeby mogły sobie wzajemnie pomocy udzielać, a do tego potrzebaby nasamprzód:

1. Zapewnić sobie wpływ znaczną większością, co wymaga czasu i starań; gdyż od czasu rozbioru Polski każdy sąsiad wyjednał sobie niejaki wpływ w miarę zamożności i kredytu swych

Digitized by Google

COPIE DE L'ECRIT

remis á S. M. l'Impératrice de Russie à Kaniow
6 Mai 1787.

La recconnaissance du Roi pour l'Impératrice, et ses devoirs envers sa Patrie l'engagent également à exposer combien il est de l'intérêt réciproque de deux nations de rester unies à jamais par une Alliance défensive perpétuelle. Tant que la paix subsiste en Europe, ou que la Russie n'aura d'autre guerre à soutenir que contre les Turcs, la situation intérieure de la Pologne actuelle peut n'être pas fort préjudiciable à la Russie, quoi-qu'elle soit toujours pénible aux Polonais si fréquemment aggravés par leurs puissants voisins, les-quels changeraient bien de ton et de procédés envers la Pologne, s'ils la voyaient unie à la Russie par une Alliance formelle. Mais si la guerre s'allumait en Europe, ou que les Turcs fussent soutenus par quelqu'un des voisins de la Pologne, la Russie alors pourrait se ressentir d'avoir négligé les propositions du Roi, parceque celui des voisins qui romprait avec la Russie, se ménagerait un parti en Pologne pour traverser les mesures que la Russie voudrait prendre alors avec le Roi et la nation.

Pour prévenir les suites fâcheuses qui en pourraient résulter réciproquement au préjudice de deux Etats, vu que la Pologne serait de plus exposèe à tous les desastres d'une guerre civile, il n'y a d'autres moyens que de s'en assurer le plutôt possible par une Alliance formelle et de la rendre utile d'avance à la Russie pour tous les cas de besoin et pour cela il faudrait:

1. S'assurer de l'influence par une pluralité

Digitized by Google

mięszanych poddanych i związków, jakie ci mięszańcy mają, lub mogą mieć, z Polską. Kiedy więc Rosya może być pewną, że król nie zmieni swych zasad i wiernie dotrzymując zobowiązań, szukać będzie pomocy dla siebie i narodu tylko w niéj, nie powinna się wcale wahać z przystaniem na podaną przez króla propozycyą, dopomódz mu do zwalczenia wszystkich przeszkód, nagromadzonych przez przeciwników wyżéj wzmiankowanego aliansu, przystać na niektóre zmiany w konstytucyi, która daje powód do gorszącego nieporządku i pozostawić królowi wolność rozdawania urzędów, w skutek czego Rosya uniknie odpowiedzialności, jaka na niéj ciężyła za osoby, które, chcąc uzyskać jakie stanowisko w Polsce, wyrabiały sobie rekomendacye z Petersburga; lecz dostawszy jakie dobre miejsce, ani myślały dotrzymać czynionych przedtem Rosyi obietnic.

2, Ponieważ uorganizowanie wojska wymaga wiele czasu, Rosya powinna ze swojéj strony także się przyłożyć do postawienia go jak najprędzéj na przyzwoitéj stopie. — Co do liczby, każda z trzech prowincyi Wielkiéj i Małéj Polski, tudzież Litwy, mogłaby dostarczyć około dwónastu tysięcy wyćwiczonego już żołnierza, powiększywszy korpusy już eksystujące, rachując w to pułki króla, artyleryą, inżynieryą, tak ażeby ogólna liczba stałego wojska wynosiła 36,000 ludzi, nie rachując w to małych korpusów, jako to żandarmeryi, pachołków trybunalskich, straży komisyi skarbu, ceł, kas i trybunałów, których rzeczpospolita potrzebuje na swoje usługi i które mogłyby razem wynosić 4 do 5,000cy głów, lecz nie mogą być liczone do regularnego wojska.

Tym sposobem Polska mogłaby obowiązać się przy zawieraniu aliansu dostarczyć Rosyi 25

Digitized by Google

décidée, objet qui demande du temps et des mesures, parceque, depuis le partage de la Pologne, chaque voisin a gagné du côté de l'influence en raison de la valeur du bien et du crédit de ses sujets mixtes respectifs, de l'étendue de ses limites avec la Pologne et des liaisons que ses sujets mixtes ont ou peuvent se procurer en Pologne. Or, la Russie étant sûre de l'invariabilité des principes du roi pour le système de lui être fidèlement attaché et de ne chercher son salut, ainsi que celui de sa nation, qu'en Russie, cette puissance ne devrait point balancer à accorder au Roi pleinement sa confiance, à le débarrasser de toutes les chicanes de l'opposition contraire à l'établissement de la constitution qui causent un désordre scandaleux et de rendre au Roi le choix des personnes à avancer aux différents postes, ce dont il sera d'autant plus facile à la Russie de rendre responsable le Roi, que les individus qui se procurent en Russie des recommandations en leur faveur n'y font des protestations que pour atteindre leur but.

2. Comme la formation de l'armée demande du temps, la Russie voudra bien conco urir à la mettre au plutôt sur un pied convenable; quant au nombre, à la discipline et à son instruction, chacune de trois provinces de Grande et de Petite Pologne et de Lithuanie pourrait fournir à-peu-près une douzaine de mille hommes en augmentant les corps qui existent déja y compris les pulks du Roi, l'artillerie et le génie, à proportion, de sorte qu'on pourrait parvenir à un total de 36,000 hommes mobiles, sans compter les petits corps que la maréchaussée, la police des grods, les gardes des commissions du trésor, douanes, caisses et tribunaux de la république

Digitized by Google

do 30,000 ludzi w czasie wojny za umówionem w tymże traktacie wynagrodzeniem. Fundusze potrzebne na uorganizowanie i utrzymywanie wojska w czasie pokoju znalazłyby się może w Polsce, jeżeli Rosya zgodzi się na punkt, w którym jest *quomodo* w zgromadzeniu skonfederowanych stanów, bez których nic nie można zrobić na zwyczajnych sejmach; gdyż pomimo 33 milionów podatków, uchwalonych traktatem r. 1775, doświadczenie wykazało, że unikano zawsze wszelkiéj o tem wzmianki i unieważniano sejmy, na których starano się przyprowadzić ów pobór do skutku, a to pod rozmaitemi pozorami i wybiegami, używanemi przez tych, którym się niepodobają teraźniejsze dążności sejmów w Polsce.

Jeżeli wszystkie powyższe warunki nie zostaną przyjęte, pismo niniejsze świadczyć będzie o dobréj woli króla ku Rosyi, które to uczucie zasługuje przynajmniéj na to, ażeby życie króla wolne było odtąd od wszelkiéj goryczy, co wszystko cesarzowa ma w swojéj mocy.

WYJĄTEK Z DEPESZY CESARZOWEJ DO SWEGO POSŁA Hr. KAYSERLINGA

7go Sierpnia 1763.

Ani chcę, ani mogę przyłączyć się do Konfederacyi przed śmiercią króla polskiego (Augusta IIIgo, przyp. Red.)

Nie dziwię się przecież wcale, że moi przyjaciele (Czartoryscy, przyp. Red.) z niecierpliwością wyglądają chwili rozstrzygnięcia téj kwestyi

Digitized by Google

peuvent exiger et qui pourraient monter tout au plus à 4 ou 5,000 têtes, qui ne pourraient pas être regardées proprement comme troupes de guerre.

De cette façon la Pologne pourrait stipuler dans le traité d'alliance de fournir à la Russie 25,000 à 30,000 hommes en temps de guerre, moyennant un subside convenu par le même traité. Les fonds pour l'érection de cette armée en temps de paix pourront être imaginés et trouvés en Pologne, si la Russie accorde le point où est le *quomodo* dans une diète confédérée, sans laquelle il est impossible d'y parvenir par des diètes libres; parceque malgré les 33 millions des impôts auxquels le traité de 1775 permet à la Pologne de monter par pluralité aux diètes libres, l'expérience prouve qu'on élude toute clause et l'on annulle les diètes libres quand on veut, au moyen des nombreux prétextes et subterfuges que les formes actuelles des diètes de Pologne laissent aux malintentionnés.

Si tout ce qui est ci-dessus n'est pas agréé, cet écrit servira toujours de témoignage à la bonne volonté du Roi de se rendre utile à la Russie, sentiment qui parait mériter du moins que le reste de la vie du Roi soit désormais exempt d'amertume, ce qui est absolument entre les mains de l'Impératrice.

EXTRAIT DE LA DEPECHE DE S. M. J. AU COMTE KAYSERLING SON AMBAS

7 Août. 1763.

Je ne veux, ni ne peux statuer d'autre époque que la mort du Roi de Pologne pour donner la main à la confédération.

Digitized by Google

(ogłoszenia bezkrólewia, przyp. Red.), i chciałby ją przyspieszyć, o ile możności jak najbardziéj. Ich interes w tem jest tak wielki i tak ważny, że jeżeli zdołają dopiąć swojego, wolni będą od wszelkich zarzutów publiczności, *jakichkolwiekby do tego użyli środków.* Podobnie rzecz się ma ze mną; sława moja bez wątpienia ucierpiałaby na tem, gdybym przyczyniła się do strącenia z tronu władzcy sąsiedniego i w przyjaznych stósunkach ze mną zostającego i tak blizkiego już śmierci, porywającego się zbyt śmiało do różnych przedsięwzięć, lecz niemającego dość stałości charakteru, ażeby je przywieść do skutku, a to z tego tylko powodu, że zbyt wielką położył ufność w kłamliwym i nic nieznaczącym manifeście. Lecz gdybyśmy zawiązali Konfederacyą jeszcze za życia jego, które się może jeszcze długo przeciągnąć, byłabym narażona na ogromne wydatki, któreby mogły nadwerężyć mój kredyt; z drugiéj znowu strony osadzenie na tronie Polaka przyniosłoby dla mego cesarstwa wielkie korzyści. Zresztą nie sądzę za potrzebne rozwodzić się tutaj nad tem, jaki rodzaj polityki najkorzystniejszym byłby dla mego cesarstwa, a którym jest podług mego mniemania, krótkotrwała Konfederacya, któraby się zakończyła przywróceniem porządku w wewnętrznych sprawach tego królestwa, jeżeli ten porządek w ogóle możliwym przy takim rządzie, jaki tam panuje. Znam was jako gorliwego i wiernego ministra i ani na chwilę nie wątpię, że zajmiecie się z całą gorliwością i przenikliwością sprawą, tak ważną dla mego cesarstwa; gdyż ten rodzaj wyjątkowego despotyzmu jednéj partyi wspieranéj przez intrygi swego domu, dążącego do utworzenia rządu monarchicznego, nie jest jedynym powodem obaw dla sąsia-

Digitized by Google

Je ne m'étonne pas cependant de l'impatience de mes amis pour amener les affaires à ce dénouement avant ce terme. Leur intérêt est si grand et leurs vues si importantes que, s'ils y parviennent, ils seront excusables aux yeux du public *dans tous les moyens.* Il en est de même à mon égard, ma vraie gloire souffrira sans doute, si je vais contribuer au détrônement d'un prince voisin et ami, et cela pour aucune autre cause, que sa trop grande confiance peut-être dans un manifeste fourbe et faible (qui est même au bord du tombeau), qui est autant téméraire dans ses entreprises que lâche dans leur exécution. Mais commencer la confédération et la faire durer jusqu'à sa mort, ce temps indéterminé ne pourra-t-il pas absorber chez moi des sommes d'argent si considérables et altérer et varier tout mon crédit chez les autres, que sûrement on aura de la peine à évaluer le prix de l'un et de l'autre par cet avantage que mon empire doit se promettre par la suite de l'élection d'un noi national. Au reste, je ne crois pas avoir besoin de vous parler ici de la nature politique relative à mon empire (d'une confédération courte qui se terminerait par le rétablissement du bon ordre dans les affaires intérieures de ce royaume), si tant est que cet ordre en effet peut avoir lieu dans un gouvernement comme celui-là. Je vous connais trop pour un ministre zèlé et fidèle, pour que je puisse douter un instant de votre zèle et de votre pénétration pour l'intérêt autant principal que permanent de mon empire; car ce n'est pas sans doute cette sorte de despotisme casuel d'un parti soutenu par les intrigues de sa cour qui puisse former à la fin un gouvernement monarchique qui est le seul vrai objet d'alarmes

Digitized by Google

dów. To też uważać trzeba ten teraźniejszy despotyzm raczéj za drogę do ustalenia stanowiska narodu, niż za stałą anarchią wynikłą z zasad osób trudniących się rządem.

Zrobiłam te uwagi jedynie w celu obznajmienia was z moim sposobem myślenia, żebyście stósownie do tego wypełniać mogli przesłane wam rozkazy i żebyście wstrzymywali mych przyjaciół od przedwczesnéj konfederacyi, dając im jak najuroczystsze zapewnienie naszego poparcia we wszystkiem, co uznamy za rozumne, aż do śmierci króla, w którym to czasie zaczniemy działać w ich interesie etc., etc.

Digitized by Google

pour des voisins. Ainsi on doit regarder ce despotisme présent plutôt comme la perpétuité d'une anarchie fondée dans le principe de leur gouvernement que comme un acheminement réel à un état régulier de la nation. J'ai voulu vous indiquer ces considérations primitives uniquement pour votre propre direction, afin que vous puissiez reconnaître mes principes sur lesquels je vous ai envoyé les derniers ordres de ma main, de retenir mes amis de la confédération prématurée, en leurs donnant en même temps les assurances les plus positives que nous les soutiendrons fidèlement en tout ce qui est raisonnable, jusqu'au terme de la mort du roi, auquel terme nous agirons sans doute en leur faveur etc., etc.

Digitized by Google

Czcionkami A. Poplińskiego w Poznaniu 1862
Imprimerie de A. Popliński. Posen 1862.

Digitized by Google

Niektóre dzieła nakładowe księgarni

J. K. ŻUPAŃSKIEGO.

	tal.	śg.	f.
Anglia i Polska, 1862 2 tomy — —	5	—	—
Rzut oka na kwestyą narodowości p. Ludwika Żychlińskiego — — —	„	15	„
Koźmian Kajetan. Pamiętniki obejmujące wspomnienia od roku 1780 do 1815go 2 tomy, 1858 — — — —	6	—	—
Stefan Czarniecki, poemat w 12 pieśniach	6	—	—
Krasiński Z. Listy o poemacie K. Koźmiana „Stefan Czarniecki," poprzedzone wstępnem słowem i życiorysem. 1859	—	25	—
Kraszewski J. I. Stare dzieje. Komedya w 4 aktach, grana na teatrze w Żytomierzu 1 Stycznia 1859 — — —	1	—	—
Lelewel J. Album rytownika polskiego z tekstem polskim i francuzkim 1854 —	15	—	—
— Geografia, opisanie krajów polskich z mapą kolorowaną herbów straconych krajów lub krótko połączonych. 1859	1	—	—
— Historya, obraz dziejów polskich 1857	—	12	6
Macaulay T. B. Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II. Tom I. 1854	2	—	—
— Dzieje angielskie od wstąpienia na tron Jakóba II. Tom II. — — —	3	—	—
Pamiętniki z 18go wieku, obejmujące pamiętniki o rewolucyi polskiéj z r. 1794 Jenerał-kwatermistrza de Pistor; Dzień 17go i 18go Kwietnia 1794 w Warszawie. Przez naocznego świadka. Pamiętniki Jana Kilińskiego, szewca, a razem pułkownika 20go regimentu 1860 —	2	—	—

Digitized by Google

	tal.	śg.	f.
Piotrowskiego Ruf. Pamiętniki z pobytu na Syberyi. 3 tomy — — —	5	—	—
Skarbka Fr. Hr. Powiastki polskie z 10 drzeworytami. 1861 — — —	1	10	—
Zbiór praw, tyczących się narodowości polskiéj i języka polskiego w W. Ks. Poznańskiem. 1861 — — —	—	7	6
Kilka rysów i pamiątek Ew. Helleniusza	2	—	—
Romanowski Dr. J. N. Otia Cornicensia. Studia nad dziełami: Zródłopisma do dziejów unii Korony Polskiéj i W. Ks. Litewskiego, Część II, Oddział I. Tom I, 1861 — — — — —	3	10	—

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google